

Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy

Jana Valdrová, Blanka Knotková-Čapková, Pavla Paclíková

Kultura

genderově vyváženého vyjadřování

Jak koncipovat promluvy a texty?

Na co dbát v češtině a v cizím jazyce?

Jak lépe zviditelnit odborný přínos žen?

„Jazyková doporučení v této knížce nejsou závazná a nenařizují nikomu, jak má mluvit a psát. Jejich smyslem je učinit komunikaci zdvořilou, kultivovanou a příjemnou vůči ženám i mužům a vyjádřit a uznat reálný podíl žen na chodu věcí veřejných. Tvoří alternativu ke stávajícímu způsobu vyjadřování a vycházejí ze zásady rovnosti a důstojnosti žen a mužů. Bývají jazykovou vizitkou institucí i jednotlivých osob. Nemohou postihnout všechny případy jazykových nerovností; záleží často na konkrétní situaci a naší vlastní jazykové kreativě. Dáváme jimi najevo, že známe principy zdvořilosti a rovnosti, obvyklé v demokratických zemích, a že je umíme aplikovat v jazyce.“

Autorky

Předslov

Způsob, jak mluvíme a píšeme a jak smýšlíme o realitě, spolu souvisí. Má vliv na to, jak stavíme priority k řešení a co naopak odsunujeme na okraj zájmu. A právě český veřejný prostor trpí masivním podceňováním žen: *lékař* má lepší image než *lékařka*, *kuchař* je důstojnější název než *kuchařka* a *učitel* má v obecném povědomí vyšší status než *učitelka*. Že se s jazykovou diskriminací setkávají již dívky v předškolním a školním věku, doloží příklady v našem textu.

Metodická příručka, kterou právě otevíráte, je první svého druhu v Česku. Jejím vzniku předcházela téměř dvě desetiletí vyhodnocování souvislostí mezi užíváním jazyka a jeho společenskými důsledky. Čeština byla porovnávána s jinými jazyky, zejména s němčinou a angličtinou. Zkoumalo se, proč se genderová kultura projevu v těchto jazycích dávno stala samozřejmostí, zatímco v češtině ji mnozí ještě dnes podceňují. Bylo dokázáno, že některé jazykové praktiky v češtině skutečně diskriminují ženy ve veřejném prostoru, odsunují je na okraj pozornosti a snižují jejich důstojnost a společenský status. A byly formulovány návrhy, jak lze tuto diskriminaci mírnit.

Rovnost příležitostí a svoboda životních voleb jsou tou nejpevnější půdou pod nohama. Demokratické obsahy lze zprostředkovávat pouze demokratickou formou. Co v češtině může být nebo je chápáno jako diskriminující, nedemokratické nebo prostě jen nezdvořilé, popisuje náš text i s příklady, a nabízí rodově vyvážené alternativy v českém jazyce, angličtině i němčině. Potěší nás, když v něm naleznete inspiraci.

Autorky

Jazyk, diskriminace a demokracie

Blanka Knotková-Čapková

Jazyk jako politika v rámci společenství

Co znamenají slova jako „solidarita“, „angažovanost“ nebo „světový mír“? Lidé v naší zemi ze středních a starších generací (k nimž patřím) si jistě vybaví zpolitizovaný význam těchto slov, propagandu, kterou do nich vložil totalitní režim. Slovo „solidarita“ jsme vnímali jako vnucené manifestace na podporu pro-komunistických režimů, „angažovanost“ jako členství v pionýru nebo SSM a „světový mír“ jako zástěrku pro mocenské ambice tehdejšího Sovětského svazu. Tato slova však mohou znamenat – a pro mnoho lidí v jiných zemích¹ znamenají – něco jiného. Solidarita označuje sounáležitost, angažovanost, občanskou aktivitu a snahu účastnit se života svého okolí a společenství nejen jako konzument či konzumentka. Světový mír označuje možná utopii, ale jistě také ideál, k němuž bychom se rádi přiblížili.

Jak vysvětlíme, že tatáž slova nesou v různých situacích různé významy? Je to podstata jazyka jako prostředku dorozumívání. V minulém století se jazyk začal studovat jako struktura, jako sdílení významů, které se *liší v různých kontextech*. Jazyk je v tomto smyslu *politický*, jak upozornil zejména francouzský filosof Michel Foucault. Významy, které připisujeme jednotlivým slovům, se mění historicky. Způsoby vyjadřování se různí i podle sociální skupiny, podle generace, vzdělání a mnoha dalších faktorů. Lidé vlastně nehovoří ani v rámci jedné etnické skupiny *jedním* jazykem ve smyslu zcela stejně sdílených významů. Čeština lidí, kteří za totality žili v Československu, se například v mnohém velmi lišila od češtiny těch, kteří odešli do exilu. Rozdělovala je politická zkušenost. Rozděloval je vztah k moci.

¹ Nejen v té části Evropy, která nepatřila do sovětského bloku, ale i v mnohých zemích Asie, např. v Indii, kde jsem o zpolitizovaných významech slov mnohokrát s různými lidmi debatovala. Pro mé kolegy a kolegyně na indických univerzitách, kteří mají jinou politickou zkušenost, je často těžko pochopitelné, proč jsou pro mě pojmy jako *angažovanost* problematické.

Slova, která v jazyce používáme, se opakují, mohou však v novém kontextu také svůj význam měnit. Např. výraz „mužatka“ v Bibli kralické (Gen II) ještě označuje první ženu Evu, která byla stvořena z žebra muže. V ekumenickém překladu Bible z r. 1979 je už použito výrazu „mužena“, poněvadž „mužatka“ je v současné češtině hanlivým označením pro ženu, která má tzv. „mužské“ vlastnosti. Některá slova zastarají a pomalu z běžné řeči vymizí (archaismy), jiná naopak vznikají (neologismy).² Tento proces není sám o sobě ani pozitivní, ani negativní. Je to proces vzájemného ovlivňování jazyka a života lidí i společnosti, k němuž se vztahuje.

Jazyk je v neustálé proměně, odráží společenské změny a individuální postoje. V rámci jazykové struktury si každý a každá z nás *volí* výrazy, které používá. Jazykem vyjadřujeme svůj postoj ke společenství, v němž žijeme, ke vztahům v něm, např. k mocenským tlakům, k diskriminaci a utlačování, k idejím demokracie, svobody a spravedlnosti.

Diskuse o diskriminaci

Po pádu totalitního režimu se stalo bezprostředně srozumitelným úsilí o odstranění politických diskriminací, které znevýhodňovaly v první řadě disidenty a disidentky režimu, a do větší či menší míry i nestraníky – lidi, kteří se hlásili k náboženskému vyznání, lidi se „špatným kádrovým profilem“, příbuzné exulantů a exulantek, apod. Má-li být ovšem svoboda svobodou, je nedělitelná; to je základním předpokladem demokracie. Nelze odstraňovat jen některé diskriminace, tj. ty, které mně osobně vadí, a jiné, které jsou pro mě výhodné, dále podporovat. Postupně se tedy začaly ozývat hlasy, volající po zrovnoprávnění dalších diskriminovaných skupin: etnických menšin, žen a mužů, lidí s jinou než heterosexuální orientací. V širším měřítku ochrany práv živých tvorů se začala konečně i

² Příklad pro archaismus: „jařmo“, od toho odvozené „ujařmení“ (= zotročení). Neologismy jsou např. slova označující nové vědní či technické obory a pojmy (*environmentalismus* – myšlenkový směr zaměřující se na ochranu životního prostředí, *genderová studia* – vědní obor, který zkoumá obrazy mužství a ženství, v širším smyslu rodovosti, nebo četné výrazy z počítačové vědy – *notebook*, *laptop*, *myš* v jiném významu než zoologickém, apod.).

v českém prostředí postupně tematizovat práva zvířat a nevnímat je jen jako bezprávnou „věc“, majetek člověka.

V rámci svobodné diskuse zaznívají různé názory. Některé z nich de facto hájily a hájí stanovisko, že se svobodami menšin by se to zase nemělo až tak přehánět. Zde je důležité dodat, že tu hovořím o *sociálních menšinách*, které nemusí být vždy početními menšinami, (např. ženy) – sociální menšina znamená, že se daná skupina lidí podílí výrazně méně na moci a rozhodování. Diskriminace menšin je pro mnohé stále nepříjemným tématem. I pro ty, kteří se teoreticky hlásí k principu rovných práv všech lidí v rámci společnosti. Chceme-li diskriminaci kritizovat vůči jedné skupině, jiné ale nikoli, porušujeme tento princip; jinými slovy, šlapeme na paty těm před sebou za to, že nám šlapou či šlapali na paty ti vzadu. Otevřeně to dnes sotva někdo přizná – jsme přece členskou zemí Evropské unie, o což jsme tolik usilovali. Jednou z priorit EU je i politika rovných příležitostí, jejíž naplňování přijala i Vláda České republiky, je to tedy politika pro nás závazná. A rovné příležitosti by se měly uplatňovat i v oblasti, kde bychom o nich neuvažovali – totiž v jazyce. Jak dále uvidíme, jazyk zdaleka není něco abstraktního, co nemá vliv na vnímání a jednání lidí.

Diskriminace v jazyce

Vedle na první pohled zjevných prostředků diskriminace (nerovnost politických práv, nerovná reprezentace v rozhodovacích orgánech, diskriminace na pracovním trhu, apod.) působí i prostředky méně zjevné. K nim patří *jazyk*: způsob pojmenovávání lidí, paušální připisování činností a vlastností určitým skupinám lidí, znevažování vybraných skupin lidí nebo jejich přehlížení v jazyce. Pokud se takové vyjadřování stane v určité kultuře v dané době běžné, mohou mu lidé, kteří se nad tím nezamýšlejí, připisovat „obecnou platnost“. Příkladů ze současné české společnosti není málo: o „cikánech“ se často (ba i v médiích!) mluví obecně jako o zlodějích, o imigrantech jako o „parazitech“, o homosexuálech jako o „úchylech“, o ženách jako o popletených, hysterických „slepících“, o světlovláskách jako o hlupačkách.

K čemu zde dochází? Zprv se zevšeobecňuje, jako kdyby byli všichni příslušníci a příslušnice jedné skupiny lidí stejní, což je prostě nesmyslné a je velmi snadné dokázat opak. Zadruhé si ti, kteří takto jiné lidi označují, vytvářejí psychologicky pohodlný obraz o sobě samotných: zloději nejsme v první řadě my, bílí Češi, ale *oni*, Romové; úchylové nejsme my, „normální“ heterosexuálové (můžeme být přitom třeba sadisté nebo pedofilové, ale to se v tomto vyjadřování neřeší), ale *oni*, gayové a lesby; popletení a hysteričtí nejsme my, muži, ale *ony*, ženy; hloupí nejsme my, muži a tmavovlasé ženy, ale *ony*, blondýny,³ atd. Zatřetí toto vyjadřování posiluje společenské nerovnosti, rozdělení společnosti na silné a slabé (což je nehumánní), na šéfy a outsidersy (což je primitivní), na mocné a bezmocné (což je nedemokratické). Vytváří představu, že skupina (zpravidla většina), která se více podílí na moci, představuje *obecně platnou normu*, ostatní skupiny různé odchylky, které můžeme buď blahosklonně tolerovat (ó, jak jsme velkorysí), nebo „oprávněně vést“, ovládat, případně i potírat.

Příklady nerovného označování můžeme najít také v komunikaci mezi různými národy a kulturami. Jmenujme alespoň označení „první“ a „třetí“ svět. Jakým právem se evropské země (původně země mimo sovětský blok) s USA označují za *první* svět? Proč mají Asie a Afrika představovat *třetí* svět, když jsou např. civilizace mnohých jejich oblastí daleko starší než evropské? A kam se poděl *druhý* svět, tj. postkomunistické země? Zřejmě balancuje na hraně mezi „prvním“ světem, kam se snaží vyšplhat, a „třetím“, u něhož se děsí, že se do něj skulí a bude elitním klubem „prvního“ světa vnímán jako jeho součást. A tak se mnozí řečníci „druhého“ světa předhánějí v podlézání „prvnímu“ světu, z něhož si ovšem vybírají jen obraz moci a blahobytu, do kterého by se rádi také vešli. Demokratické usilování a boj s diskriminacemi různého druhu dovnitř vlastní společnosti, v němž bychom se od „prvního“ světa opravdu mohli poučit, se jim zpravidla příliš nehodí. V tomto ohledu jsme vzácně samostatní: ponechte nám naše národní diskriminace!

³ Světlovlásky jsou v euroamerické kultuře tradičně vyobrazovány jako ideál ženské krásy. U těch, kteří vtipy o blondýnách s chutí vypravují, může fungovat i zajímavý psychologický moment: pro muže může být „hloupost“ blondýny náplastí na to, že si jich krásná blondýna ani nevšimne, pro tmavovlasou ženu, že nevypadá jako ona. Pokud blondýna tvrdí, že se sama ráda směje vtipům o blondýnách, můžeme to chápat dvojím způsobem: 1) jedná se o velmi sebekritickou, veselou a nevztahovačnou osobu, 2) směje se vtipu, který ji uráží, aby se zalíbila davovému vkusu – jedná se tedy o *konformní* osobu.

Jazykové zneviditelňování je prostředkem diskriminace, která často není na první pohled patrná. Jedná se o vyjádření či pojmenování, které redukuje označení různorodé skupiny na většinu nebo na mocné. Mohou tak být např. zneviditelňovány etnické menšiny multikulturního státu, označují-li se většinovým etnikem, např. Rusové místo obyvatelstvo Ruské federace – kam by se poděly neruské národy Kavkazu a Sibiře? Mohou tak být zneviditelňovány ženy, používá-li se výhradně tzv. *generické maskulinum*,⁴ tj. označení mužským rodem v obecném smyslu (např. „studenti“ – kam se poděly studentky? Tohoto označení se často používá i v případě, že studentek je ve třídě většina.). Mohou být zneviditelňováni spoluautoři či spoluautorky knihy, pokud je kniha označena jedním jménem a zkratkou „a kol.“; toto je oprávněné v případě, že dotyčný/á autor/ka vymyslel/a koncepci textu a redigoval/a jej, nebo když napsal/a největší část, nikoli však v případě, že např. profesor/ka s pevnou akademickou pozicí takto zneviditelní mladší a méně akademicky „mocné“ spolupracovníky či spolupracovnice.

⁴ Tímto tématem se podrobně zabývají další kapitoly tohoto textu.

Diskriminace v jazyce a politicky korektní vyjadřování

Pojmy **rasismus**, **sexismus** nebo **ageismus** označují diskriminaci na základě rasy, pohlaví nebo věku.⁵ Opakem diskriminačního vyjadřování je tzv. *(politicky) korektní* či *vyvážené vyjadřování*, které usiluje o „nezvýhodňování, nepreferování mužů nebo žen, chlapců nebo dívek, ale vytváření adekvátního či optimálního prostoru pro jejich rozvoj“.⁶

Rasistické projevy a vyjadřování, i když k nim bohužel stále dochází, jsou v naší zemi dnes daleko výrazněji odsuzovány než dříve. Ageismus ve vztahu ke starším lidem je do značné míry záležitostí věkové diskriminace na pracovním trhu, i když jej lze pozorovat i např. v dopravních prostředcích či obecně ve službách. Je to však spíše diskriminace skrytá než otevřená (to ovšem neznamená, že by byla méně závažná); neurážet slovně starší lidi patří k obecně vnímané kultuře projevu. Diskriminace mladších lidí je charakteristická spíše pro společnosti s velkým vlivem tradice, kde mohou být mladí lidé velmi tvrdě nuceni k podřízenosti starším.

⁵ „Sexismus: připsování rozdílné hodnoty mužskému a ženskému pohlaví.“ (Renzetti a Curran, *Ženy, muži a společnost*. Nakladatelství Karolinum, Praha 2003, str. 529.)

⁶ Definice je převzata z <http://slovník-cizich-slov.abz.cz/web.php/slovo/genderova-korektnost> („formuloval uživatel prof. PhDr. Rudolf Kohoutek, CSc. a ověřil editor“. Stránka navštívena 1. 12. 2009).

Sexismus je z těchto tří podob diskriminace nejvíce znevažován, bagatelizován a vysmíván. Zejména v českém prostředí je představován jako výmysl, jako snaha zrušit „přirozené“ rozdíly mezi muži a ženami či jako aktivita zatrpklých, šeredných feministek. Otázka, proč právě nerovnosti mezi muži a ženami budí v českém prostředí tolik emotivních výlevů, je samozřejmě širší a přesahuje téma diskriminace v jazyce.⁷ Skutečnost je taková, že kritika sexistického jazyka je u nás přijímána výrazně negativněji než v zahraničí. Stačí si jen vyhledat ve vyhledávači Google pojem *genderová korektnost* pro srovnání v češtině a v angličtině: zatímco v angličtině se objeví různorodé texty, představující širší diskusi na dané téma, a to vážně míněnou, i když tu humorné poznámky nechybí, je hned na první české stránce několik článků, které téma ironizují a bagatelizují, přičemž na první pohled zarazí velmi útočná forma příspěvků.

Příklad zlehčování sexismu v jazyce

Příkladem bagatelizace sexismu v jazyce je např. článek Tomáše Břicháčka, nazvaný „„Genderová korektnost‘ zakyslých žab“.“⁸ Autor zde napadá text neziskové organizace Žába na prameni „Desatero genderové korektnosti“ (uvádím níže) a vyhlášení soutěže o „kyselou žabu“ (antiveny za sexistický jazyk) na webových stránkách této neziskové organizace.⁹ Břicháček ve svém článku mimo jiné uvádí:

⁷ Zde jistě stojí za pozornost vývoj genderových vztahů v české společnosti za komunistického režimu i po něm. Tímto tématem se zabývaly a zabývají zejména Jiřina Šiklová (z pozice disidentské zkušenosti a genderové analýzy) a Hana Havelková (v současné době vede projekt zkoumající genderové vztahy za komunismu u nás).

⁸ „Genderová korektnost“ zakyslých žab. Viz <http://www.virtually.cz/index.php?art=13013> (stránka navštívena 1. 12. 2009).

⁹ <http://www.zabanaprameni.cz/kysela/desatero-genderove-korektnosti> (stránka navštívena 1. 12. 2009).

„Ta [genderová korektnost] není propagací rovnoprávnosti, ale topornou snahou uměle vykořenit pohlaví z biologických daností; vzít ženě její ženskost a muži mužnost. Jde o nesnášenlivou ideologii lidí, kteří ve svém osobním životě v rámci těchto daností nedokázali najít svoje štěstí. Právě to jsou ty opravdové kyselé či lépe řečeno zakyslé žáby. Místo ideálu dvojediné společnosti, založené na harmonickém soužití dvou odlišných pohlaví, staví společnost rozdělenou na dvě skupiny, které si přísně střeží svoje ‚práva‘ jedna před druhou. Toto rozdělení má být na každém kroku připomínáno ‚genderově korektním‘ slovníkem.“

Podívejme se na uvedený úryvek z jazykového a stylistického hlediska. Styl je pamfletický a obsahuje tvrzení bez důkazů. Tvrzení, *proč* podle autora není genderová korektnost propagací rovnoprávnosti, není nikde vysvětleno ani podloženo. Autor nakládá s údajnými „biologickými danostmi“ jako s obecně platnou pravdou, přičemž zaprvé nevysvětluje, co tyto „danosti“ mají být (snad, že ženy rodí děti a muži je plodí? Ale toto přece nikdo nezpochybňuje), zadruhé zjevně na toto téma nečetl dnes velmi obsáhlou literaturu, na jejíž stránkách se vede již několik desetiletí odborná diskuse; jmenujme alespoň do češtiny přeloženou a velmi srozumitelně psanou publikaci *Ženy, muži a společnost* nebo některé původní české články uvádějící do problematiky genderových studií, např. *ABC feminismu*¹⁰. Jde podle autora o „univerzální“ hodnoty? Je „ženskost“ a „mužnost“ stejná ve všech kulturách a ve všech historických obdobích? Kdo rozhoduje o tom, v čem se obsah těchto pojmů mění, a v čem má zůstat stejný? Co má toto stereotypní rozdělování lidí znamenat? Je obrazem ženskosti čistá panna? Obětavá matka? Oddaná manželka? Pečovatelka? Je to modelka? Svůdnice? Prostitutka? Hysterka? Ježibaba? Je to Matka Vlast? Popelka? ... A co obrazy „mužnosti“? Galantní rytíř? Rytíř proutník? Velký detektiv? Moudrý profesor? Ředitel zeměkoule? Manažer? Superman? Batman? Rambo? Žoldák? Fotbalista? Pivař? ... Jak zapadá do obrazu „mužnosti“ láskyplná a zodpovědná péče muže o dítě? Volba jazykových prostředků v označení pojmů „ženskost“ a „mužnost“ je velmi nevyvážená. Výraz „mužnost“ má totiž i další význam: mužnost = odvaha. Srovnáme, jak se v jazyce společnosti, v níž byla moc přisuzována mužům, vyvinulo označování odvahy a bojácnosti v neprospěch žen: MUŽNOST = odvaha, ZBABĚLOST = (od slova „baba“) bojácnost, která má přidech nečestnosti, „strašpytlovství“. Opravdu si myslíme, že muži jsou obecně mužní (odvážní) a ženy obecně zbabělé? Uvedený případ svědčí o hluboce zakořeněných *genderových stereotypech*.

¹⁰ Claire M. Renzetti a Daniel J. Curran, 1999, česky 2003; *ABC feminismu*, sestavily Lenka Formánková a Kristýna Rytířová. Vydalo NESEHNUTÍ, Brno 2004.

Stejně nepodložená a nevysvětlená jsou i další autorova tvrzení: proč „nesnášenlivá“ ideologie? Nesnášenlivý je naopak tón jeho textu. A kde bere důkaz pro tvrzení, že lidé, kteří usilují o genderovou korektnost, „nedokázali najít osobní štěstí“ nebo že jsou „zakyslí“? To je známý řečnický trik (nezřídka používaný v politice), totiž převést věcnou debatu na rovinu osobních urážek a iracionálních výpadů. Proč podkládat kritikům a kritičkám sexismu tuto neprokázanou negativní motivaci? Proč nevysvětlovat kritiku sexismu např. zájmem o spravedlivé pojmenovávání mužů i žen, spravedlivé zastoupení mužů a žen v jazyce? Co je na tom zakyslého? V čem si odporuje princip harmonické společnosti s principem hájit si svá práva? Znamená to snad, že ti, kterým jsou některá práva upírána, by se jich v rámci pomyslné harmonie měli zříci?

Závěrem: autor uvedeného článku, který napadá kritiku sexismu, nepředkládá žádné *argumenty* proti této kritice, ale pouze emotivně zabarvená a nepodložená subjektivní tvrzení; jen mimochodem, emotivní a subjektivní vyjadřování bývá často uváděno jako jedna z tradičních charakteristik „ženskosti“. Taková citově vypjatá kritika bez důkazů může možná obstát v neformálním a nepřipraveném popovídání, ale sotva v rámci kultivované, neřku-li odborné diskuse.

Genderová korektnost a rovné příležitosti: co je smyslem?

Co je to *gender*? Někdy se ztotožňuje s pojmem pohlaví. Gender je ale v současném odborném jazyce (sociologickém, filosofickém, literárněvědném, kulturologickém) chápán jako *naučený obraz* o tom, jak člověk vnímá svou rodovou příslušnost a identitu. Tradičně je tento obraz zjednodušeně chápán jako označení dvou opačných skupin, žen a mužů. Proč je tento obraz zjednodušený: Zaprvé, postihoval by jen heterosexuální muže a ženy, vylučoval by lidi jiné sexuální orientace. – Zadruhé, naváděl by k představě, že muži a ženy mají vrozené „mužské“ a „ženské“ vlastnosti; z toho by do značné míry vyplývalo, že muži jsou v podstatě všichni stejní a ženy jsou v podstatě všechny stejné, což je absurdní. Takový obraz potlačuje různost mezi muži a různost mezi ženami; nutí muže i ženy přijmout *normované obrazy* mužství a ženství, které jim osobně třeba vůbec nevyhovují. To se může týkat i zájmů,

ktelé nezapadají do normy „ženství“ a „mužství“ – např. žena, která chce pracovat v armádě, nebo muž, který chce být ošetřovatelem či učitelem ve školce. Lidé, kteří jsou takto „jiní“, pak nezřídka čelí ve společnosti i výsměchu. – Zatřetí by zjednodušený obraz o vrozené mužskosti a ženskosti znamenal, že by tato „norma“ měla být stejná v různých kulturách a různých historických obdobích, což zjevně nebyla a není; charakteristiky, připisované mužům či ženám, se lišily a liší, např. mezi středověkem a současností, mezi prostředím českým, německým, finským, americkým, mexickým, arabským, indickým, japonským, jihoafrickým, atd.

Pojem genderové rovnosti ve smyslu rovnosti příležitostí je ovšem často vykládán velmi zavádějícím způsobem. Především, *rovnost neznamena stejnost*, a toto *feministé a feministky nikdy netvrdili*, je jim to pouze podkládáno – buď z neznalosti, nebo ze snahy feminismus zdiskreditovat. Hovoříme-li konkrétně o rovných příležitostech mužů a žen, nejde v žádném případě o to, aby se uměle či násilně stíraly jakékoliv specifické znaky u jednotlivých mužů a jednotlivých žen. Nejde ani o to, aby se růžová stala bleděmodrou a naopak.

Ke stereotypním charakteristikám např. patří, že muži jsou racionální, ženy emocionální, muži mají větší autoritu než ženy, ženy zase umějí lépe pečovat o druhé než muži. Zkusme si jen tyto stereotypy rozebrat: Zaprvé, jistě známe ze svého okolí muže i ženy, na něž tyto charakteristiky platí, a na druhé straně muže i ženy, na něž neplatí. Zadruhé, i kdyby se velká část mužů a žen takto projevovale, je otázkou, zda se jedná o vlastnosti vrozené, nebo naučené. Jsou-li ženy odmalička vedeny k tomu, aby se „nechaly vést“ muži, není pro ně samozřejmě daleko obtížnější osvojit si autoritativní postoje? Pokud se péče o druhé vyžaduje od žen, ale od mužů nikoli, není snad pro ženy snazší než pro muže si tento zájem vypěstovat? Vždyť nezřídka slyšíme, že muž, který se stará o děti či rodiče, je „chudák“ a jeho žena „megeera“, protože ho to nechá dělat. Pokud se od žen očekávají citové projevy a u mužů se odmalička potlačují, lze se divit, že ženy projevují své city volněji? Toto je ostatně diskriminace mužů, vnucuje-li se chlapcům věta, že „správný chlap nepláče“.

Závěrem: jako kulturoložka zde zastávám názor, že **gender je obraz rodovosti, který je naučený, nikoli vrozený.**¹¹ Tyto naučené obrazy mají velmi silný vliv na socializaci dětí.¹² Záleží tedy na nás, zda je chceme posilovat a opakovat v současné podobě, nebo se otevřít diskusi o jejich možných změnách.

Genderová rovnost tedy neznamená maskulinizaci žen ani vytvoření společnosti superproduktivních kariéristů a kariéristek. Jde o svobodu jedince. Svobodu, která jednotlivým mužům a ženám umožní, aby se rozhodli, nakolik se dobrovolně identifikují se stereotypem chování tradičně připisovaného svému pohlaví, a nakolik je tento stereotyp naopak manipuluje do pozice, která neodpovídá jejich povaze, nadání či postoji k životu. Tyto stereotypy vytvářejí nátlak nejen na ženy, které se necítí identifikované s tradiční rolí hospodyně či podřízené pracovnice, ale i na muže, kteří se neidentifikují s tradiční rolí průbojného supersamce, pro něhož se city nehodí.

Genderová rovnost znamená, že nebude žádné z obou pohlaví povyšováno nad to druhé, a nejen to, že také nebude povyšována jedna sexuální orientace nad jinou. Genderová rovnost znamená usilovat o spravedlivé, nediskriminační jednání. A jednou z oblastí, v níž se takové jednání projevuje, je právě *jazyk*.

¹¹ Příklady ostatních živých tvorů, které mají ospravedlnit tzv. přirozené mužské a ženské vlastnosti, jsou velmi ošidné a téměř ke každému příkladu lze najít jeden zcela opačný. Příklady: zajáci nežijí v párech a samci se o mláďata nestarají, čápi žijí v monogamních párech a o mláďata se starají společně; u kachen je na první pohled rozeznatelné, kdo je sameček a kdo samička, u koček nikoli; jeleni jsou větší a mohutnější než laně, samičky některých pavouků jsou větší než samečci (a po kopulaci je sežerou); u psů lze pozorovat sexuální hrátky i mezi samci navzájem. Tím chci říci jediné: argumentování jinými živočišnými druhy bývá v otázce rodovosti účelové a nemá žádnou výpovědní hodnotu.

¹² O působení genderových stereotypů a sexistického jazyka v učebnicích na socializaci dětí bylo napsáno i v českém odborném prostředí již několik studií. Nejsoustředěněji se tímto tématem zabývá Irena Smetáčková, která přednáší na Pedagogické fakultě a Fakultě humanitních studií UK v Praze. Společně s dvěma spoluautorkami tohoto textu, Janou Valdovou a Blankou Knotkovou-Čapkovou, sepsala *Příručku pro posuzování genderové korektnosti učebnic* (viz <http://www.msmt.cz/vzdelavani/pomucka-pri-posuzovani-genderove-korektnosti-ucebnic>, stránka navštívena 2. 12. 2009). Celý text vyšel tiskem in: Blanka Knotková-Čapková (ed.). *Ročenka Katedry/Centra genderových studií 03/04*. Praha: UK v Praze, FHS, 2005. 172-196.

Desatero genderové korektnosti

Desatero genderové korektnosti zformulovala nezisková organizace Žába na prameni. Svědčí o tom, že zájem o změnu vyjadřování vychází nejen od lingvistek a ostatních vědkyň, nýbrž především od lidí a institucí kritizujících genderově stereotypní způsob myšlení.¹³

1. *Vyhýbejme se genderově stereotypnímu uvažování o mužích a o ženách.*
2. *Nezesměšňujme ženy nebo muže, které/kteří se chovají genderově nestereotypně.*
3. *Neoznačujme jako výjimky ženy/muže, které/kteří působí v méně typických rolích.*
4. *Neospravedlňujme genderové stereotypy pořekadly a příslovími, odkazy na přírodu či na vědecké authority.*
5. *Nehodnoťme rozdílně tentýž projev chování u žen a u mužů.*
6. *Všímejme si, jak je ženské tělo zneužíváno jako zkrášlující a sexuálně stimulující objekt v reklamě apod.*
7. *Používejme tvary obojího rodu tam, kde mají označovat ženy i muže.*
8. *Užívejme ženské tvary názvů profesí, zejména tam, kde se jedná o konkrétní ženu.*
9. *Všímejme si rozmanitosti, která existuje mezi ženami. Všímejme si rozmanitosti, která je mezi muži.*
10. *Přemýšlejme, čemu se smějeme.*

Poznámka autorky této části textu k bodu 10: Požadavek genderové korektnosti v jazyce samozřejmě neznamená žádný puritanismus či nedostatek smyslu pro humor. Zkusme si jen u sexistických vtipů, například vtipů o blondýnách, dosadit do role vysmívané skupiny skupinu jinou – např. jinou rasu. Jako rasistický vtip by jej asi většina z nás (snad!) odmítla.

¹³ <http://www.zabanaprameni.cz/kysela/desatero-genderove-korektnosti> (stránka navštívena 1. 12. 2009). S výjimkou bodu 10 zde uvádím pouze názvy jednotlivých bodů, nikoli obsáhlejší vysvětlení pod nimi. Doporučuji vyhledat si je na uvedených webových stránkách.

Jak souvisí jazyk s demokracií?

Rasismus, ageismus i sexismus představují nedemokratické, diskriminační jednání. Opakem je snaha o zavádění principu rovných příležitostí. Jak k němu přistoupit? Můžeme si říci – ti „nahore“ (v EU) zase něco vymysleli, tak nám nezbyvá, než předstírat, že to plníme, myslet si svoje a nedělat pokud možno nic. Bylo by to pokračování v přístupu k věcem veřejným, na něž si většina lidí u nás zvykla za totality. Čili, jako bychom se nechtěli s obsahem těchto doporučení ani seznamovat, poněvadž už dopředu „víme“, že jsou k ničemu.

Má-li demokracie poskytovat možnost rozvoje osobnosti ne pouze pro někoho, ne pouze pro privilegované (ať už jsou privilegia nastavena jakkoliv), ale pro co nejširší okruh občanů a občanek, je potřeba poskytnout *rovné šance*. Pro uplatnění v profesionálním i společenském životě i pro možnost být respektován/a jako rovnoprávná a rovnocenná lidská bytost je mimo jiné důležité pozorně vnímat, jak se o nás a s námi hovoří, jak a co se ve veřejném prostoru tematizuje. Je důležité požadovat jasné pojmenování tvůrčího přínosu všech skupin lidí – žen i mužů, lidí různých věkových kategorií, různých etnických i sociálních skupin, lidí různých názorů i různých, svobodně se rozvíjejících zájmů. Můžeme tento požadavek snadno odbýt a namítnout, že zcela spravedlivá společnost je pouhou iluzí. Jenže míra, v jaké se nám podaří k této ideji přiblížit, je velmi různá. A dosažení alespoň větší *míry* spravedlnosti v naší moci je. Jak s tím souvisí a co obnáší genderově vyvážený jazyk, na co se konkrétně zaměřit a co je dnes ve vyspělých demokratických zemích součástí kultury projevu, bude tématem praktické části této knížky.

Genderová kultura projevu v českém jazykovém prostředí

Jana Valdrová

Co je genderová kultura vyjadřování a čeho se týká

Jazyk se vyvíjí a mění, jak se vyvíjí společnost. Jestliže mají ženy ve společnosti a na trhu práce nižší postavení či horší image než muži, podílí se na tom jazyk: „kontroluje“, odráží a upevňuje stávající poměry. Říkáme s oblibou, že jazyk je nositelem kultury. Je ale především nositelem kultury mezilidských vztahů a vztahů mezi pohlavími.

Zdálo by se, že k odstranění (jakékoli) diskriminace stačí změnit způsob myšlení, nikoli jazyk. Jenže: jak myšlení uchopit? Projevy myšlení zachycuje právě jazyk; při analýze jazykového úzu zjišťujeme, že některé jazykové vzorce se opakují, a tak vypovídají o opakujících se vzorcích myšlenkových. Určitými jazykovými vzorci se vyznačuje například *rasismus*, *ageismus* a jiné.

Vůči rasismu si lidé vypěstovali vnímavost; stejná kritičnost je namíště i vůči **sexismu**, jehož jazykové projevy jsou někdy velmi nenápadné. Sexismus označuje jeden z druhů útlaku – nerovné pojednávání některého z pohlaví. Jako *sexistický jazyk* označujeme takový způsob vyjadřování, který:

- a) **znevažuje** některé pohlaví a jeho vlastnosti, talenty, ambice. Nevidí rozdíly mezi jednotlivci, lidově řečeno „hází všechny do jednoho pytle“: „*ženská logika*“ je synonymem pro „nenormální“ logiku a jako by byla společná všem ženám; povzdech „*typický chlap*“ slýcháme v situaci, kdy muž zapomněl na výročí svatby. Znamená to, že takto zapomnětliví jsou všichni muži? Ve veřejném prostoru jsou ale jazykovým sexismem ohroženy ženy, protože napadá jejich odborné kompetence. Ženy prý „*nemají smysl pro techniku*“, „*politika je špinavá práce – nic pro ženy*“, *žena za volantem* má označovat neobratnou jízdu či parkování, ale protějšek *muž za volantem* neexistuje. A ačkoliv nikdo přesvědčivě nedokázal, že by kvalita řízení byla dána pohlavím, trdaje se tento mýtus po generace.
- b) zobrazuje ženy a muže **stereotypně**, vždy v týchž doménách. Za *živitele* je považován muž (a mívá to vliv na platové hodnocení), ačkoli drtivou část dnešních samoživitelů tvoří *samoživitelky*. Žena je údajně „od přírody“ pečovatelka, a proto se právě jí připisuje péče o malé děti nebo nemocné členy rodiny. Výrok „*Ženská patří...*“ patrně mnozí bez váhání doplní „*...ke sporáku*“ („*...do kuchyně*“). Svědčí to o tom, jak vžitě jsou jazykové stereotypy, rozlišující mužskou a ženskou práci. A takto se neustále předávají – všichni je známe, jsou živou součástí jazyka.
- c) v určitých doménách ženy či muže **vynechává**. Tak například pořad *Sama doma* již svou ženskou koncovkou vylučuje muže z péče o dítě. A naopak se stává, že děkanka vysoké školy dostane pozvánku na akci s textem „*Zveme srdečně pány děkany s chotí*“. Způsob použití koncovek a názvů osob budí dojem, že určité pohlaví do dané sféry nepatří. Takové účinky

vyvolává zejména nadužívání tzv. generického maskulina, o kterém bude podrobně pojednáno níže.

Jazyk a myšlení, zde konkrétně smýšlení o dělbě práce mezi ženami a muži, spolu souvisejí a ovlivňují se. Prostřednictvím jazyka se z generace na generaci předávají moudra, avšak i předsudky: o tom, že muž má vydělávat a žena pečovat o rodinu, že žena nemůže kvůli mateřství nikdy dosáhnout stejné odbornosti jako muž apod. Na druhé straně by ale bylo chybné domnívat se, že ženy jsou pouhé oběti diskriminace a že nemají příležitost to změnit.

Genderová kultura projevu se vyznačuje dvěma základními pravidly:

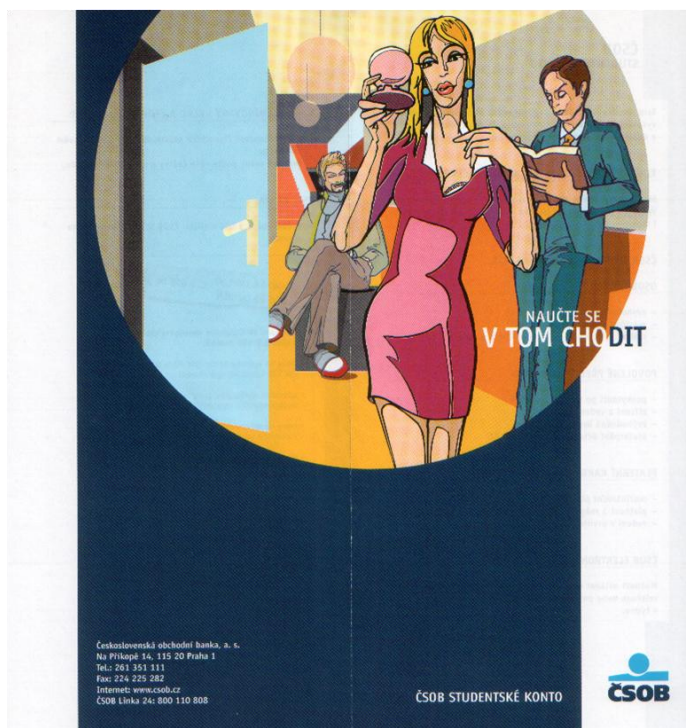
- označování a oslovení osob tak, aby byl jazykově „zviditelněn“ podíl žen zejména v klíčových oblastech, jako jsou trh práce a rozhodovací procesy ve společnosti. Níže budou uvedeny příklady.
- vyhýbání se genderovým stereotypům, jako např. výrok *„Ženy nevědí, co chtějí“*, pojmenování *„muž-lovec“* (což má vysvětlovat jeho „přirozené“ sklony k nevěře), *„krkavčí matka“* (žena, která odešla od malých dětí do práce) apod. Patří sem i tzv. něžný sexismus, který na první pohled vypadá jako chvála ctností: *„Žena ten nepořádek lépe vidí“* (ve skutečnosti se přenáší domácí práce na ženu), *„Žena je strážkyně ohně v domácím krbu“* (čili: když něco doma není v pořádku, má se o nápravu postarat žena). Označení *něžné* či *slabé pohlaví* možná někomu lichotí, avšak nesnáší se s nároky trhu práce: kdo z nás by chtěl mít něžného a slabého kolegu či dokonce šéfa?

Jak jazyk podporuje genderové dělení světa

Obr. 1. **Upoutávka na školení managementu.** Mužský tvar přídavného jména dokonale harmonizuje s obrázkem muže. Takovou prezentací se ženy asi nebudou cítit osloveny – podnik tak může přicházet o talenty. Příklad svědčí o tom, že genderově vyvážené označování osob se netýká jen názvů osob. Často je třeba upravit také styl a dbát i na koncovky.

Když dva dělají totéž, není to totéž; muž bývá označován jako *cílevědomý*, ale cílevědomá žena bývá považována za kariéristku. Jazyk uchovává a stále oživuje genderové kontrasty: *rozhněvaný/hysterická*; *racionální (muž)/mužatka*; *citlivá/zženštilý* atd. Ve striktně rozdělovaném světě mužů a žen se jedny a tytéž významy chápou různě – podle toho, kterému pohlaví jsou určeny.

Obr. 2. **Naučte se v tom chodit.** Výzvě rozumějí muži a ženy odlišně. Student na reklamním letáku (na obrázku v pozadí) *se v tom naučí chodit*, když si uváže kravatu a vezme oblek – symbol vyššího finančního a společenského statusu. Modrá barva značí serióznost a důstojnost. Tlustou knihu v jeho ruce a plné soustředění na ni chápeme jako cílevědomou cestu za vzděláním a kariérou. Zato studentka (a je to vůbec studentka? Nebo je to přítelkyně studenta, čekajícího na vyřízení konta?) *se v tom učí chodit* zcela jinak. Důležitý je pro ni krásný zevnějšek. Na jednání s bankou si oblékla minišaty, jejichž růžovo-fialový odstín ladí s pudřenkou a rtěnkou. Koketně vysunula bok, aby vynikly její ženské křivky. Knihu nemá; stejně by se jí žádná nevešla do kabelky. Nemusí tedy ztrácet čas četbou; věnuje se své pleti. Nevšímá si nás, nebo se tak alespoň tváří, takže jí kdokoli může kradmo nahlížet do výstřihu, rafinovaně odhalujícího část ňadra.

Platí ale:

Jazyk není sám o sobě sexistický. Sexistický bývá způsob, jakým se jazyk používá.

Problém zvaný generické maskulinum

Mužský rod se v češtině považuje za zástupný. Může označovat ženy, aniž by docházelo k nedorozuměním, a také se tak používá. Gramaticky je to správně: výraz *právník* „zahrnuje“ *právnicka* i *právničku*. Nás ale zajímá jazyk jako prostředek komunikace: že takové vyjadřování může v praxi znevýhodňovat ženy, se u nás až do pozdních 90. let 20. století nevědělo a neřešilo – jazyková praxe z tohoto hlediska nebyla zkoumána.

Podceňování jazyka při rozdělování světa na mužský a ženský přetrvává. V tisku denně čteme, že naši zemi řídí *politici*, problémy řeší *odborníci*, nemocné léčí *lékaři*, přírodu zachraňují *ekologové*. Mužský rod názvů povolání a funkcí běžně vidáme na tabulkách s ženskými jmény: *MUDr. P. Malá, praktický lékař*. Maskulinum zní mnoha lidem důstojněji; některé ženy se tudíž raději označí za *architekta* či *inženýra-ekonomu* než *architektku* a *inženýrku-ekonomku*. Uvedme autentický příklad takového užívání jazyka:

„Vážený pane Jankovský, Vámi iniciovaná schůzka se bude konat 22. 4. 2009 v 11.00 hodin v kanceláři zástupce starosty Ing. Bláhové, 1. patro, č. dv. 117. S přáním příjemného dne Monika Hajná, asistent starosty.“¹⁴

Zdánlivě je vše jasné: pochopili jsme přece, že *zástupce starosty* i *asistent starosty* jsou ženy. Výraz *asistent* má ale vyšší status než *asistentka*. Jedna daňová poradkyně, která se zásadně označuje *daňový poradce*, tvrdí, že to dělá proto, že mužský tvar je konkurenceschopnější než ženský. Tím se podílí na vytváření dojmu, že *odbornice* je „méně“ než *odborník*.

Ženy používají takový jazyk, jaký se naučily v rodově hierarchizované společnosti. Pětiletá dívka se rozčílí, když ji kreslená postavička na interaktivním CD osloví „*To jsi dobře zvládl*“, „*Vidíš, jak jsi šikovný*“. Avšak nezbyvá jí, než si začít zvykat: později ve škole narazí na zadání úloh typu „*Zapiš, co jsi pozoroval mikroskopem*“, „*Vyprávěj, co jsi zažil o víkendu*“; na internetu denně čte „*Chceš pokračovat nepřihlášený?*“ Je-li všímavá, přijde na to, že ženské koncovky se používají hlavně při tzv. ženských tématech. Tak například se reklama táže „*Chcete zůstat štíhlá?*“, nikoli „*Chcete zůstat štíhlý?*“ Distribuce rodu v českém jazyce podléhá jakýmsi nepsaným pravidlům, která si neuvědomíme, dokud se na ně nezaměříme. Ve společensky, ekonomicky a politicky důležitých doménách, především na trhu práce, se vyskytuje mužský rod a mužské koncovky. V jedné učebnici cizího jazyka stojí všechny pokyny k cvičením v mužském rodě; jen v jediné lekci se (hle!) objevují ženské koncovky, byť v závorkách. Je totiž věnována nakupování: „*Jakou barvu máš rád(a)*“, „*Jaký svetřík by sis rád(a) koupil(a)*“...

V jiné učebnici je třetí lekce (viz obrázek) věnována zřejmě jen chlapcům. Na otázku „*Čím mám být?*“ následuje odpověď v mužském rodě (*herec, fotbalista, malíř, policista, učitel, zvěrolékař, automechanik a lékař*). Ignoraci žen dovršuje kresba, na které není ani jediná žena:¹⁵

¹⁴ Dopis z praxe mi zaslala k vyjádření soukromá osoba. Příjmení jsem změnila.

¹⁵ Přesné údaje o učebnicích a analýzy: publikace JV.

LEKTION 3

WAS SOLL ICH WERDEN?

Schauspieler werden! Man wird berühmt. Aber man muss auch abends und nachts arbeiten.

Fußballspieler werden! Man kann viel Geld gewinnen. Aber man muss jeden Tag trainieren.

Oder Maler werden! Zu Hause sitzen und arbeiten. Es ist aber ein bisschen langweilig. Und ich kann sowieso nicht schön malen.

Polizist werden! Das ist etwas für mich. Manchmal ist es aber zu gefährlich.

Lehrer werden! Kinder mag ich doch. Aber jeden Tag zur Schule gehen?

Tierarzt werden! Tiere habe ich sehr gern. Es kann aber auch ganz schön gefährlich werden.

Automechaniker werden! Für Autos interessiere ich mich. Es ist aber eine schmutzige Arbeit.

Arzt werden! Man kann Menschen helfen. Das ist am wichtigsten. Aber ...

Obr. 3. **Čím mám být.** V učebnicích stojí názvy povolání často v mužském rodě, na přechylování se zapomíná. Dívky musejí častěji než chlapci vynaložit mentální práci na to, aby se cítily osloveny – zvláště když dvě z devíti vyobrazených povolání jsou *foťbalista* a *automechanik*. I kdyby chtěly být *automechanikem*, stejně nikdy v životě neslyšely, že by se dívky vůbec na tento obor přijímaly. Jeden výzkum v SRN potvrdil mimo jiné, že dívky a chlapci si vybírají své budoucí povolání mimo jiné podle toho, jak jim zní jeho název.¹⁶ Kolik takových textů asi dívky zažijí, než se rozhodnou? Dostávají vůbec přesné informace a s nimi šanci rozhodnout se pro povolání podle svých schopností?

¹⁶ In www.bibb.de, náhled v květnu 2005.

Jak již bylo uvedeno, jazyk a vizualizace posilují dělení světa na mužský a ženský. Například reklama na výrobky pro domácnost bývá spojována se ženami nebo se obrací na ženy: „*Devět žen z desíti doporučuje prací prostředek XY*“. Na druhé straně bývají finanční produkty spojovány s obrazem muže.

Obr. 4. **Zájmena v názvech osob.** Zájmena *kdo, každý* apod. vyžadují mužské koncovky jimi řízených větných členů. Mohou mít vliv na ztvárnění tématu jako „mužské“ záležitosti. Na propagačním letáku Poštovní spořitelny najde „každý“ ten správný program. Z deseti zobrazených figurek je jediná žena; mohl k tomu přispět i mužský tvar zájmena *každý*. Rodově vyvážená formulace „*Pro všechny máme správný program*“/ „*Máme pro vás správný program*“/ „*Vyberte si ten správný program*“ atd. by možná inspirovala autora či autorku kresby i k vyváženému zobrazení počtu žen a mužů na obrázku.

Vezmete-li si k ruce noviny a podtrhnete mužské a ženské názvy osob, zjistíte, že ženských názvů osob mnoho nenajdete. A když už, tak budou označovat „klasické“ role a povolání žen: *modelka, herečka, zpěvačka, miss* nebo něčí *přítelkyně*. Když si projdete písemnosti vašeho úřadu nebo podniku, jako by i tam pracovali samí muži...

Jak to změnit? Je zapotřebí zaplnit veřejný projev ženskými názvy osob – narušit v něm jednotu mužských názvů profesí a pozic. Mluvit a psát o ženách tak, aby *modelka* a podobné nebyly ty jediné nebo nejvíce se opakující ženské „profese“. Aby se mluvilo a psalo o *odbornicích, vědkyních, koordinátorkách, organizátorkách, ředitelkách firem*. Aby slovo *občanka* nevyvolávalo jen představu občanského průkazu. Jak na to, poradí tato příručka.

Mohlo by vás zajímat...

- V roce 1990 uložila Evropská komise členským státům vypracovat jazyková doporučení pro nesexistické vyjadřování a uvést je do praxe. Metodika, kterou právě čtete, je vůbec prvním českým počinem v této oblasti, určeným široké veřejnosti.¹⁷
- Mnohé státní a správní instituce, obce, úřady, organizace v zahraničí a dnes částečně i u nás dbají na kvalitu mluveného nebo písemného projevu také po stránce rodové vyváženosti vyjadřování. Některé zahraniční vysoké školy snižují známku za eseje, vykazují-li po této stránce nedostatky.
- K heslu *non sexist language* nalezl v listopadu 2009 www.google.com 337 000 anglicky, česky a německy psaných odkazů. Jde tedy o známé a rozšířené téma. Čeština není žádný výjimečný a dokonalý jazyk, kterého by se problém rodové vyváženosti netýkal. Že se u nás o něm dlouho nevědělo, způsobila jednak izolace za železnou oponou a jednak (dodnes přetrvávající) přesvědčení části vědecké obce, že čeština má trojí rod, a tudíž je rodově korektní, každý rod si v ní „přijde na své“.
- První výzkumy rodové vyváženosti vyjadřování provedla u nás lingvistka Valdrová v roce 1998. Ukázalo se, že mužské názvy profesí a funkcí vyvolávají představu muže – čím vyšší je status dané profese nebo pozice, tím více jej dotazované osoby spojovaly s obrazem muže: potřebujeme-li radu *právníka*, podvědomě hledáme v telefonním seznamu mužská jména. To má neblahé důsledky pro image odbornic na pracovním trhu.
- V roce 2006 byl u nás proveden první reprezentativní výzkum působení mužských jazykových tvarů na smýšlení o skutečnosti (Valdrová, 2008). Výsledky byly uveřejněny pod názvem „Žena a vědec? To mi nejde dohromady“. Název publikace je výrokem žáka základní školy, který si nedovedl představit, že *vědec* by mohla být žena. Tento test s 572 dětmi a mladými lidmi naznačuje, že podobné představy o genderovém rozdělení profesí a pozic má zřejmě většina lidí.
- Socioložky Baslarová a Binková zkoumaly v roce 2007, jak se média vyjadřují o politických. Zjistily mimo jiné, že v případech, kde měla být dotyčná politička postavena naroveň svým kolegům, byla pojmenovávána mužskými názvy *politik*, *příznivec*, *lídr* apod., a že ženský rod může být ve zprávách o politických úmyslně používán tam, kde je třeba vyjádřit negativní charakteristiky, např. *odpůrkyně*.

¹⁷ Recommendation Nr. R (90) 4 of the Committee of Ministers to member States on the Elimination of Sexism from Language. In <http://cm.coe.int/ta/rec/1990/90r4.htm>, náhled: květen 2002.

- Socioložka Kynčlová analyzovala v roce 2006 jazyk webových stránek „Žiješ, protože tě rodiče chtěli“ na podporu zákazu umělého přerušování těhotenství. Apelace byly formulovány v mužském rodě; ženy byly z rozhodování vynechány. Takový způsob prezentace problému činí z ženského těla objekt, jehož osud je v rukou veřejnosti. Na ženy se v textu nikdo neobracel a na jejich názor se nikdo neptal.
- Průzkum v Českém národním korpusu SYN2006PUB doložil, že česká média běžně „zahrnují“ ženy pod mužské jazykové tvary. Sportovkyně musíme hledat pod *sportovci* (10 693 nálezů bylo v mužském rodě, jen 166 v ženském rodě), umělkyně pod *umělci* (22 0912:299), vědkyně pod *vědci* (16 474:21) aj. Tato čísla rozhodně neodpovídají podílu žen v daných oblastech. Na druhé straně z toho lze vyvodit: píšeme-li tiskovou zprávu a používáme-li v ní ženské názvy osob, budou naše zprávy v internetu dobře dohledatelné!
- Vyjadřování v češtině lze velmi dobře srovnávat s němčinou. Ženské názvy osob se v ní také tvoří převážně odvozováním. Průzkum v elektronickém korpusu Cosmas ukázal, že německá média se vůbec nebojí zdvojovaných tvarů. Píší-li o *občanech*, nezapomínají na *občanky*; týká-li se problém studentské obce, stojí v textu *studenti a studentky*. Dokonce se s oblibou dává přednost ženskému tvaru: konstrukce *sportovkyně a sportovci* se objevila 2 927krát oproti 425 výskytům sousloví *sportovci a sportovkyně*. Podobně byla dána přednost ženám u sousloví *učitelky a učitelé* (4 847:590), *umělkyně a umělci* (3 837:553), *vědkyně a vědci* (138:21), *žákyně a žáci* (40 423:5 275), *studentky a studenti* (1 821:340). A nejvíce se projevilo užívání dvojích tvarů s ženskými názvy osob na prvním místě u sousloví *občanky a občané*, 19 262 oproti *občané a občanky*, 1 214!
- Sexistické mohou být i grafiky a vizualizace (srov. též níže), a jsme na ně bohužel zvyklí. Jejich vliv na podvědomí je ale přinejmenším stejně intenzivní jako vliv jazyka.

Obr. 5. Ukázka genderově nevyvážené vizualizace tématu. Ve volebním roce 2006 se na internetu objevovala výzva *Sestavte si vládu* ilustrovaná tímto obrázkem. Spočítáme-li na něm ženy a muže, dojdeme k výsledku 1:18, nanejvýš 2:17. Proč nepředstavovala ženy alespoň třetina postav? Absurdnost, kterou málokdy vnímáme, lze otestovat opakem: co kdyby na obrázku bylo 17 žen a 2

muži? Ostatně, proč počítač akceptuje výraz *feminizované (profese)*, zatímco výraz *maskulinizovaná vláda* podtrhuje červeně?¹⁸

Deset nejčastějších námitek proti změně způsobu vyjadřování

V češtině má genderová kritika jazyka a komunikace na rozdíl od jiných zemí jen krátkou historii. Přesto již také u nás mnozí lidé a instituce dbají na to, aby jejich veřejný projev nebyl formulován pouze v mužském rodě, nýbrž aby pojmenovával také ženy jako *voličky*, *kolegyně*, *spolupracovnice*, *řešitelky projektů* apod. Je to smysluplná, nebo naopak zbytečná „práce navíc“? A proč bychom ji vlastně měli vynakládat? Nejčastěji slyšíme tyto námitky:

Námítka 1: „Jazyk nemá až takový vliv na realitu. Není tak důležité, jak se o ženách mluví a píše, jako to, co se pro ně dělá.“

Odpověď: Jazyk ovlivňuje vnímání reality a ustavuje pozice lidí na společenském žebříčku: dobře víme, jak je důležité, kdo koho první zdraví, kdo komu smí tykat či vykat. Oblíbenost příruček pro taktiky a strategie komunikace svědčí o tom, jak velký význam má jazyk pro úspěšné jednání.

Způsob verbalizace problému rozhoduje o tom, 1) zda je vůbec vnímán, 2) zda a jak se řeší. Jsou-li ženy „nepřítomny“ v jazyce, nevnímá veřejnost ani jejich problémy, protože se o nich jakoby nemluví: *feminizované domény* jako zdravotnictví, sociální péče či školství se potýkají s nízkou prestiží a nízkými platy. Slovo *dovolená* vzbuzuje dojem, že osoby na *mateřské* či *rodičovské* „*dovolené*“ vlastně *nepracují*, proto bývají právě ony ohroženy škrtů ve státním rozpočtu. Rozdíl mezi pojmy *učitel* a *učitelka* ukazuje, jak si vážíme odbornosti žen: kdo asi bude spojován s kompetencí, kdo s hysterií?

Velká část veřejnosti by letěla letadlem raději s *pilotem* než *pilotkou*, volí raději *právníka* než *právníčku*, na jídelním lístku jim *specialita šéfkuchaře* zní lépe než *specialita šéfkuchařky*, firmy přijmou raději *mladého perspektivního ekonoma* než *ekonomku*. V inzerci pracovních nabídek je rodová vyváženost již upravena zákonem 167/1999 Sb. a více či méně se dodržuje; zbývá ji ale prosadit do dalších oblastí veřejného života.

Způsob, jakým se mluví a píše o ženách, může ukázat nebo naopak zastřít důležitost jejich práce. Tím podstatně ovlivňuje jejich společenský a odborný status. Mužský rod ženám náležitou image neudělá.

¹⁸ In www.aktualne.cz, 2006.

Námítka 2: „Je jasné, že když se mluví o *odbornících, inženýrech* nebo *právnících*, myslí se tím také ženy. Mluvíme tak odjakživa a není důvod to měnit.“

Odpověď: Jde o postavení žen na pracovním trhu, o uznání ve společnosti: uznání jejich vzdělání, odbornosti a společenského podílu. Jestliže si pod pojmem *odborník, technik, chemik*, ale i *psycholog* (např.: „*Najdi si dobrého psychologa*“) představí většina dotazovaných právě muže, je načase to změnit.

Není pravda, že mužský rod se vždy používal jako zástupný tvar pro muže i ženy. Tvary *lékař, poslanec, advokát* a další označovaly původně jen muže, protože ženy prostě tyto profese nevykonávaly. I když do nich začaly postupně pronikat, mohly vlastnit majetek nebo vést firmu, stále se používal – hlavně pro úsporu místa v právnickém a úředním jazyce – mužský rod.

Zvláště zajímavý byl vývoj v angličtině: i přesto, že většina názvů osob je vlastně neutrální a označuje muže i ženy (*owner, consellor, student* etc.), bylo výnosem britského parlamentu v roce 1850 stanoveno, že tyto názvy budou zahrnovat také ženy.¹⁹

Vliv rodu názvů osob na smýšlení o skutečnosti se u nás zkoumá teprve krátce. Ukazuje, že máme tendenci vnímat kvalitu výkonu profese či funkce podle toho, které pohlaví ji vykonává: zatímco *kuchařku* si představíme u okénka v kantýně, *kuchař* je ten odborník s bílou čepicí; *lékařku* v našich představách umísťujeme do praktické ordinace, zato *lékaře* vidíme jako specialistu, nejlépe chirurga.

A ukazuje se, že veřejnost doposud věří více odbornosti mužů než žen. Ke škodě celé společnosti.

Námítka 3: „Jazyk se vyvíjí sám. Nechte na každém, jak se má vyjadřovat. Vždyť ženské tvary se koneckonců už spontánně ujímají, např. říkáme *Vážené kolegyně a kolegové*.“

Odpověď: Ženské jazykové tvary se neužívají v jazyce spontánně. Výrazně jim u nás pomohl § 167/1999 Sb., podle kterého se při inzerci pracovních míst mají užívat rodově vyvážené formulace, např. *Hledáme právníka/právníčku*.

V poslední době si také podniky a instituce uvědomují, že cílená adresnost činí lepší dojem než abstraktní maskulinní tvar: oslovení *Vážená klientko, vážený kliente* je jednak zdvořilejší než *Vážený kliente* a jednak může být jazykovou vizitkou rovného pojednávání žen i mužů danou institucí. A aby instituce lépe „prodaly“ výkony svých spolupracovnic, začínají používat názvy profesí a pozic vedle mužského také v ženském rodě.

Námítka 4: „Samy ženy se označují v mužském rodě: *Jsem psycholog, Pracuji jako ekonom* atd.“

Odpověď: Na tuto námítku částečně odpovídá kapitola *Problém zvaný generické maskulinum* – ženy se prostě mužský rod naučily používat a zdá se jim i prestižnější. Lépe se s ním spojují pozitivně

¹⁹ Bližší údaje: Valdrová, 2009, v tisku.

hodnotící přívlastky: neříkáme „*Ona je ještě mladý a nezkušený učitel*“, nýbrž „*Ona je ještě mladá a nezkušená učitelka*“. Zato slýcháme „*Ona je vynikající učitel*“.

Co s tím? Ženské jazykové tvary se prosadí a ztratí svůj nižší status, až se budou důsledně používat. „Divně“ znějící názvy jsou jen otázkou zvyku. V 50. letech probíhala veřejná debata o tom, jak pojmenovat ženu v ministerské funkci. Nabízela se slova *ministra*, *ministerka* a *ministryně*. Dnes se nám na výrazu *ministryně* nezdá nic nápadné. Také na výrazy *občanka*, *strážnice*, *vědkyně*, *psycholožka*, *pedagožka*, *chirurgyně*, *pediatra* či *chemička* si zvykneme, budeme-li je používat.

Námítka 5: „To máme pořád zdvojit, říkat a psát například *právník a právnička*? Není to ekonomické, prodlužuje to řeč nebo text.

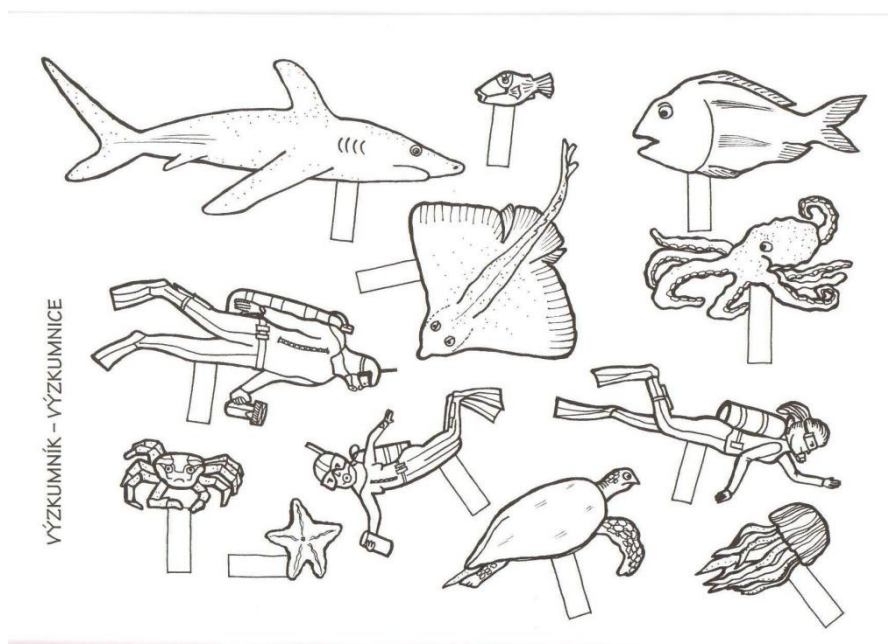
Odpověď: Konkrétní příklady v tabulce ukážou, že uvádění dvojích tvarů může být účinnou, avšak zdaleka ne jedinou metodou jazykového zviditelnění žen. Způsobů, jak psát a mluvit genderově vyváženě, je v češtině kolem deseti a lze je kombinovat a střídat.

Genderově vyvážené vyjadřování jek – jako mnoho dalších dovedností – otázkou cviku a zkušenosti. Čím déle je praktikujeme, tím přirozeněji a estetičtěji zní text. Výsledným efektem je účinná propagace práce žen. To stojí za několik slov navíc.

Kdo se obává, že by se řeč nebo text neúnosně prodloužily, může se stopkami v ruce změřit délku ústního projevu (jednou neupraveného a podruhé rodově vyváženého) nebo nechat počítač vyhodnotit délku textu. Bude možná překvapen/a; rozdíly bývají menší, než čekal/a.

Námítka 6: „Chcete snad zrušit mužský rod a -y? V češtině není možné uplatnit jazykovou rovnoprávnost beze zbytku!“

Odpověď: Ne, zrušit mužský rod ani -y opravdu nechceme. Rodovou vyváženost nelze v české mluvnici uplatnit beze zbytku a ani to není cílem. Lze ale mluvit a psát tak, aby se všichni cítili označeni a osloveni. Chce vaše dcera nebo vnučka být *výzkumnicí*? Co když nevěří, že výzkumník by mohlo být povolání pro ženu?

Obr. 6. **Výzkumník a výzkumnice.** Omalovánky a vystřihovánky autorek L. Marcinko a I. Šindlerové představují nejmenším dětem různá povolání v neobvyklých jazykových tvarech. Hry s figurkami *výzkumnice, hasičky, architektky, policistky, ředitelky továrny* mohou děvčatům odhalit přitažlivost vědeckého bádání, chlapci si mohou (kromě ostatních profesí) zahrát na kadeřníky nebo zdravotní asistenty. Tak lze od raného dětství rozvíjet představy o volbě povolání bez genderových omezení.²⁰

Námítka 7: „Čeština má na rozdíl od angličtiny tři rody, takže rovnoprávnost žen a mužů je v ní zaručena. Přece si nebudeme naši krásnou češtinu komolit.“

Odpověď: Češtinu opravdu nelze srovnávat s angličtinou z hlediska tvorby názvů osob, avšak angličtina je pro nás velkou inspirací z hlediska uchopení problému. Sama existence tří rodů v češtině nezaručuje genderovou vyváženost. Právě naopak: vede k pohodlné redukci názvů osob na mužský rod: „*Poslanci rokovali o...*“, „*Lidovci navrhli...*“, „*Čeští lékaři denně zachraňují životy dětí v Afghánistánu*“, „*Většina našich zaměstnanců jsou projektoví manažeři – vysokoškolsky vzdělání specialisté s odbornými zkušenostmi z praxe*“. Vzniká dojem, jako by rokovali, spravovali zemi, zachraňovali životy a specializované vysokoškolské vzdělání měli jen a pouze muži. Rodově vyvážené alternativy všech těchto formulací jsou uvedeny níže v tabulce.

Nemusíme češtinu komolit a není třeba vymýšlet krkolomné tvary, které nemají šanci na přežití. Čeština má dost prostředků, jak zahrnout do veřejného projevu ženy. Jen toho málo využívá. Mluvený nebo písemný projev může naopak získat „na kráse“, a často i na úplnosti a správnosti. Tak například tabulka u vchodu do nemocnice s nápisem *Vstup pro pacienty porodnice* může být jistě upravena (*Vstup pro pacientky...*) bez komolení češtiny.

²⁰ L. Marcinko, I. Šindlerová 2009. *Adame, dneska už neva, že letadlo řídí Eva*. Vydala Evropská kontaktní skupina v České republice. ISBN 978-80-904452-0-8.

Námítka 8: „Celé si to vymyslely feministky nebo nějaké jazykovědkyně. Je to módní vlna, která pomine. Změna jazyka nezmění společnost.“

Odpověď: Feministky mají nepochybně zásluhu na postupném zlepšování sociálního postavení žen. V předfeministických dobách nesměly ženy chodit do práce vůbec, nebo jen se svolením manžela. Nesměly dědit a vlastnit majetek, účastnit se veřejného života, nesměly volit a být voleny, používat antikoncepci, rozhodovat o přerušení těhotenství, a to ani po znásilnění. Právničky a feministky JUDr. Miladě Horákové vdčíme (mimo jiné) za zrušení institutu hlavy rodiny v zákoníku o rodině. V některých zemích ženy dodnes nerozhodují o svém životě, vzdělání, práci a rodině; již za pouhé nošení kalhot jim hrozí zbičování.

U počátků genderové reflexe jazyka skutečně stály feministicky smýšlející političky a jazykovědkyně. Kdyby ale rodově vyvážený jazyk byl a zůstal záležitostí těchto skupin, nepřevzaly by jeho principy nadstátní a mezinárodní instituce, státy, obce, organizace, školská zařízení a firmy včetně soukromých na celém světě. Stačí zadat do vyhledávače Google hesla *non sexist language*, *gender-neutral language* aj. a přesvědčit se na vlastní oči.

Módní vlna? Doposud žádná netrvala čtyřicet a více let – anebo se nejednalo o módní vlnu. Kritika užívání jazyka z hlediska zobrazování mužů a žen se objevila koncem 60. let minulého století, kdy ženy začaly postupně revidovat oblasti, v nichž se cítily diskriminovány. Zjistily, že jazykový úzus – jakožto forma sociálního jednání – pomáhá udržovat, posilovat a obnovovat genderové hierarchie.

Genderově vyvážené vyjadřování samo o sobě společnost nezmění, ale musí změny doprovázet. K některým změnám už došlo: vytvořila se konečně možnost pro muže podílet se na péči o dítě, vznikl pojem *rodíčovská dovolená*. Vlaková kupé pro *matky s dětmi* bylo možné a žádoucí přejmenovat na kupé pro *cestující s dětmi*. Termín *Noc vědců a vědkyň* jasně pojmenovává nejen účast *vědců*, nýbrž i *vědkyň* na zajímavé akci.

Námítka 9: „Jazyk jen odráží skutečnost. Pokud nám tedy připadá slovo *chirurgyně* divné, je to tím, že jich máme tak málo.“

Odpověď: Avšak právě proto veřejnost i mnozí odborníci a odbornice věří, že některá povolání, také např. *matematik-analytik* nebo *kominík*, nejsou pro ženy. Vysoké školy mají problémy přitáhnout pozornost studentek k některým přírodovědným oborům. Ojediněle se vyskytuje podobná nerovnováha u mužských názvů profesí; chlapce neláká profese *zdravotní sestry*, protože pro ni neznají jiný název.

Co je podstatné a co také potvrzují zahraniční výzkumy: tzv. tradiční dělba profesí na mužské a ženské, kterou podporuje i jazyk, se negativně odráží na životních volbách dívek a chlapců. Skutečnost je přitom jiná, než jak o ní mluvíme. Počet ekonomů a ekonomek, právníků a právnicek, lékařů a lékařek je víceméně vyrovnaný, jenže o ženské části odborné obce jaksí nevíme. Čteme-li

v novinách titulek *Unikátní vynález českých vědců*²¹, nenapadne nás, že systém na ovládání počítače pohyby očí Memrec mohly vynalézt *vědkyně*. Vědkyně činí podle údaje ČSÚ z roku 2008 zhruba třetinu vědecké obce; výraz *vědkyně* se ale používá tak málo, že samy badatelky jej považují za divný.²²

Trh práce rozděluje ženy a muže do pozic a profesí. Stává se, že firma hledá prostřednictvím inzerce *samostatného pracovníka výzkumu a laborantku*, jiná zase *výrobního ředitele a asistentku*.²³ Současná jazyková praxe tedy vizuálně i reálně pomáhá držet ženy na pozicích *laborantek a asistentek* a muže na pozicích *ředitelů*, a často tak legitimizuje plýtvání ženskými talenty a schopnostmi.

Námitka 10: „Co je to proti ženské obřízce v Africe. To jsou skutečné problémy.“

Odpověď: Ano, obřízka je velmi závažný, životy ohrožující problém. Zabývají se jím speciálně vyškolení odborníci a odbornice. Nejsme-li přímo mezi nimi, můžeme přesto prostřednictvím kritické reflexe jazyka a používáním rodově vyvážených alternativ alespoň v naší společnosti a na našem trhu práce ovlivnit, jak se s ženami a o ženách mluví a jak se s nimi jedná.

²¹ Titulek z MF Dnes, 3. 11. 2004.

²² Konference o vědkyních v roce 2005 a osobní rozhovory JV.

²³ Doklady: Archiv JV.

Doporučení pro genderově vyvážené vyjadřování

Obecná pravidla

Tato jazyková doporučení nejsou závazná a nenařizují nikomu, jak má mluvit a psát. Jejich smyslem je učinit komunikaci zdvořilou, kultivovanou a příjemnou vůči ženám i mužům a vyjádřit a uznat reálný podíl žen na chodu věcí veřejných. Tvoří alternativu ke stávajícímu způsobu vyjadřování a vycházejí ze zásady rovnosti a důstojnosti žen a mužů. Nemohou postihnout všechny případy jazykových nerovností; záleží často na konkrétní situaci a naší vlastní jazykové kreativitě. Bývají jazykovou vizitkou institucí i jednotlivých osob. Dáváme jimi najevo, že známe principy zdvořilosti a rovnosti, obvyklé v demokratických zemích, a že je umíme aplikovat v jazyce.

- Tato doporučení se netýkají soukromé komunikace, ačkoliv i ta prozrazuje, jak komunikující chápou rovnost pohlaví.
- Některé zde navrhované jazykové alternativy rodovou nevyváženost v jazyce neodstraňují, nýbrž zmírňují. Kupříkladu koncovky sloves v konstrukcích *studující demonstrovali...* atd. se podle mluvnických pravidel češtiny řídí předností maskulina. Přesto vzniká příznivější klima pro jazykové zviditelnění žen, než jak by tomu bylo v případě *studenti demonstrovali...*
- Podobně pomůže nerovnosti zmírnit převedení názvů osob do množného čísla. Věta *Co chce náš volič?* vyvolává častěji představu muže-voliče než věta *Co chtějí naši voliči?*²⁴ Je tedy v zájmu politických stran, avšak i každé jiné instituce, aby oslovovala stejnou měrou ženy a muže.
- Zdvojované tvary (*naši zaměstnanci a zaměstnankyně, každý praktický lékař či lékařka potvrdí, že...* atd.) se nemusejí v textu příliš často opakovat. Tabulka nabídne různá řešení, která je možné vzájemně kombinovat. Vyskytují-li se tyto konstrukce spíše vzácněji, mohou dokonce zvýšit účinek textu nebo promluvy.
- V některých větách, jako například *Většina našich zaměstnanců jsou projektoví manažeři – vysokoškolsky vzdělaní specialisté s odbornými zkušenostmi z praxe*, vystupují názvy osob v mužském rodě dokonce vícekrát. Když se nad výrokem zamyslíme, zjistíme, že nejvíce „mužsky“ na nás asi působí výraz *projektoví manažeři*. Má dvě mužské koncovky, a navíc označuje „typicky mužskou“ profesi. Chceme-li tudíž zdůraznit, že nejen naši kolegové, nýbrž také kolegyně mají patřičné vzdělání a zkušenosti, soustředíme se právě na tento výraz a upravíme jej. Nejjednodušším řešením je formulace *Většina našich zaměstnanců jsou projektoví manažeři a manažerky – vysokoškolsky vzdělaní specialisté s odbornými zkušenostmi z praxe*. Další úpravy této věty obsahuje tabulka níže.

²⁴ Výzkum: Valdrová, 1998.

Propagace ženského odborného přínosu

- Každé instituci záleží na tom, aby uplatnila odbornou prestiž svých zaměstnankyň i týmu jako celku. To není možné bez taktického zapojení jazyka. Kýženého efektu dosáhneme zejména, budeme-li důsledně nahrazovat výraz *žena/ženy*²⁵ označením podle odbornosti. Výraz *žena* totiž neoznačuje nic jiného, než pohlavnost – na úkor jiných, v komunikaci ve veřejném prostoru naléhavě potřebných charakteristik ke zvýšení odborné prestiže. Místo „Ženy v této firmě využívají firemní mateřskou školu“ tedy raději formulujeme „Zaměstnankyně v této firmě využívají ...“, nebo ještě lépe: „Zaměstnanci a zaměstnankyně mohou využít ...“. Dalšími doporučeníhodnými názvy jsou *kolegyně*, *pracovnice*, a ovšem také upřesnění kvalifikace podle konkrétního kontextu.

Obr. 7. Žena ve vysoké funkci jako kuriozita? Titulek z Lidových novin odnímá odbornici veškeré kompetence a upřednostňuje označení biologického pohlaví. Červené zvýraznění pasáže „ženu do Bankovní rady“ budí dojem, že jsme vkročili do říše utopie – počín je srovnatelný už jen s vynalezením

²⁵ Samozřejmě tím nejsou míněny např. tabulky *ženy – muži* na toaletách, nýbrž názvy osob v mediálních produktech a na trhu práce.

hmoty, která se po poškození sama opraví (vpravo nahoře).²⁶ Několik rodově vyvážených alternativ tohoto titulku nabídne tabulka níže.

- Ženský společenský a odborný přínos zviditelní přechýlené tvary názvů osob a profesí všude, kde se jedná o konkrétní ženu: „*A nyní vám představím koordinátorku akce, paní inženýrku XY*“, nikoli „...*koordinátora akce, paní inženýrku XY*“.
- Pokud byl užit titul u muže, patří k principům genderově vyváženého jazyka hovořit a psát stejným způsobem o všech, kdo tituly mají: místo *Dr. M. Čáp s chotí* tedy *Dr. M. Čáp a JUDr. P. Čápková*.
- Nejsou-li označováni muži křestními jmény, bylo by nevhodné takto označovat ve stejném mediálním produktu ženy. Totéž platí o vykání a tykání.
- Zdrobněliny a domácí podoba jmen (např. oslovení *Míšo* místo *Michaelo*) jsou v jazyce veřejné sféry problematické. Jejich užívání může podle okolností snižovat odborný status.
- Neexistuje-li v češtině ženský ekvivalent, zvláště u prestižních označení *Mistr/mistr* (*mistr na slovo vzatý*), *géníus*, *učenec* apod., není řešením používat pro ženu mužskou formu; totéž platí pro typ *Mozart v sukních*. Význam lze opsat konstrukcemi „*Ona je skutečná odbornice*“, „*geniální matematika/skladatelka*“ apod., „*výrazná osobnost*“ atd.

²⁶ LN, 22. 2. 2008

Strážníci pomohli najít ztraceného chlapce

Velitelku jedné ze čtyř směn městské policie, strážnici **Hanu Valentovou**, ocenil primátor Juraj Thoma. Kromě dlouhodobě skvělé práce, kterou odvádí, pomohla na konci května najít pohřešovaného chlapce.

Strážníci se do hledání ztraceného chlapce zapojili na žádost Policie ČR, kterou obdrželi 28. května hodinu a čtvrt před půlnocí. Vydali se na obhlídku vytipovaných míst, kde by se chlapec mohl nacházet – zejména okolí opuštěných budov. Do pátrání se zapojila i velitelka směny a v jednu hodinu po půlnoci se chlapce podařilo nalézt u autoopravny na Rudolfovské třídě.

„Jako matka se absolutně dokáží vžít do pocitu rodičů. O to intenzivněji jsem se zapojila do hledání chlapce a musím říci, že jsem zažila skutečnou radost a obrovskou úlevu, když jsem ho spatřila, jak spal

ve vraku auta. Naštěstí živý a zdravý,” popsala Hana Valentová šťastný konec pátrací akce. Chlapec byl v dobrém zdravotním stavu a nebyl zraněn, pouze si stěžoval na chlad. Byl ihned předán rodičům.

Hana Valentová nastoupila k městské policii v roce 2001 – nejprve k dopravnímu družstvu, po roce přestoupila do cyklohlídky v obvodu Vltava a odtud po třech letech do turnusové služby, která ve čtyřech směnách zajišťuje nepřetržitou hlídkovou činnost. Po celou dobu patří mezi nejlépe hodnocené a svědomité strážníky a v rámci reorganizace městské policie na podzim 2007 se stala zástupkyní velitele směny a nakonec i přímo velitelem.

„Vážím si své práce a věřím, že mohu být lidem užitečná,” dodala oceněná strážnice.

Obr. 8. **Neviditelná záchránkyně.** Titulek ukazuje provázanost hierarchií pohlaví a jazyka: policistka byla hlavní aktérkou, a přesto se ocitla ve stínu svých kolegů. Jednou z možností bylo přitom vyjádřit skutečnost, že místní policie se může pyšnit zdatnými odborníci: *Policistka našla ztraceného chlapce*. Mimochodem: *Pomohla* strážnice najít chlapce, jak nám sděluje druhá věta článku, nebo jej opravdu *našla*?²⁷

Označování skupin

- Oslovení *Vážený referenti, Milí studenti*, jsou-li přítomny také referentky či studentky nebo tvoří-li dokonce většinu, jsou zkrátka a jednoduše nezdvořilá.
- Alternativou mužských jazykových tvarů mohou být názvy abstrahující od biologického rodu: *osoba, osobnost, odborná síla*, tvary na *-stvo, -ctvo* (*žactvo, osazenstvo*).
- Vhodné je užívat slovesná adjektiva a rodově neutrální názvy osob: *referující, studující, vyučující, prodávající, kupující* aj. (Dříve byl rozšířen výraz *pracující*.)
- Případná vysvětlivka, že generické maskulinum v konkrétním textu bude označovat muže i ženy, je pouze určitým kompromisem. Přiznává totiž, že ženy lze zahrnovat pod mužské jazykové tvary, a činí tak. Při práci s textem je pak poznámka obvykle zapomenuta a text působí jako každý jiný text, hemžící se mužskými názvy osob.²⁸

²⁷ Noviny českobudějovické radnice, červen 2009.

²⁸ Srov. doporučení na www.psychologie.uni-heidelberg.de/personen/frauenbeauftragte/, náhled říjen 2007.

- Jsou-li ve skupině přítomny ženy i muži, zásadně toho dbáme při oslovování a označování: *Vážené kolegyně a kolegové; Nyní budou následovat vystoupení zahraničních odbornic a odborníků* atd. Toto explicitní označování rodovými protějšky lze střídat s dalšími variantami, jak jsou uvedeny v této kapitole.
- Při označování smíšených párů a skupin se vyhýbáme hierarchizaci: místo *Pan X s rodinou / Pan X s manželkou* použijeme tedy raději *Paní a pan X-ovi / Pan a paní X-ovi*.
- Páry rodových protějšků musejí být statusově symetrické. Raději tedy užíváme spojení *dívky a chlapci* než *děvčata a chlapci*, které obsahuje asymetrii *chlapec* (maskulinum) versus *děvče* (neutrum).
- Pořadí rodů v párech střídáme: *muži a ženy / ženy a muži*, podobně také s obměnou pořadí rodu *starostové a starostky, vědci a vědkyně, členky a členové profesní komory* apod.

Ženy o sobě, označování žen

- Jsou-li ve skupině výlučně ženy, označujeme je v ženském rodě. Nikoli tedy „*Tito tři výherci od nás obdrží...*“, jedná-li se o tři ženy.
- Odbornice, která sama sebe nazývá mužským tvarem *poslanec, právník, lékař* aj., dává vědomě či podvědomě najevo, že mužský jazykový tvar (a mužský výkon) je pro ni prestižnější než ženský. Připojuje se ke skupině, jejímž prototypem je muž, ale jako žena se v ní zároveň marginalizuje.²⁹
- Symetrizace lze dosáhnout abstrakcí od rodu. Větu „*Tato žena by se měla obrátit na odborníka*“ lze statusově symetricky vyjádřit např. „*Tato žena by měla požádat o odbornou radu*“/„...vyhledat odbornou pomoc“/„...navštívit poradnu“.
- Výroky jako „*Paní X je náš nejlepší řidič*“ považují někteří odpůrci a odpůrkyně genderově vyváženého jazyka za jednoznačné, na rozdíl od „*Paní X je naše nejlepší řidička*“: údajně nevíme, zda je paní X nejlepší mezi řidičkami, nebo nejlepší ze všech (stejně tak *Sportovec roku*, viz obr.). Takové nedorozumění může nastat; společnost je totiž zvyklá „zahrnovat“ ženy pod muže. Naproti tomu věta „*Pan Y je náš nejlepší řidič*“ otázku, zda jsme počítali také ženy, nevyvolá. Verze s tvary *řidička, sportovkyně* jsou správné už proto, že trénují pružnost myšlení. Navykáme si akceptovat paní X jako nejlepší ze všech bez přeptávání na jiné pohlaví.

²⁹ K tomu je na internetu dostupný článek J. Valdové z roku 2005 *Jak jazyk zabíjí image odbornice*.

Obr. 9. **Sportovec Neumannová.** Jak by opravdu nemělo vypadat označování žen, názorně ilustruje upoutávka na akci *Sportovec roku* z MF Dnes.¹ Maskulinum *sportovec* se na něm objevuje dokonce čtyřikrát. Rodově korektní přístup předpokládá nejprve pozměnit název akce ze *Sportovce roku* na *Sportovec a sportovkyně roku* (srov. *Noc vědců a vědkyň*¹), *Sport: osobnost roku*, *Sportovní úspěch roku* či ještě jinak. Web by bylo možné pojmenovat třeba *nej-sport.idnes.cz*, *sport2007* (2008, 2009 atd.).*idnes.cz* apod. Nahoře nad fotografií mohl v každém případě stát text *Sportovkyně kraje* a také vpravo bylo možné napsat *Sportovkyně místo Sportovce roku 2006*.

- V úřední dokumentaci, na diplomech a certifikátech se dosud jen zřídka v češtině přechylují tituly *doktor*, *magistr*, *bakalář*, *docent*, *profesor* aj. Není ale důvod nepřechylovat je; časem se možná změní i písemný úzus (srov. tabulku k užívání titulů v třetí části příručky).
- Neužíváme výraz *slečna*, pokud na něm označovaná či oslovovaná žena netrvá. Označení *slečna* navozuje dojem nezralosti, nezkušenosti a nižší kompetence (srov. *Slečno doktorko*), proto se od něj upouští.
- Nejsme-li si jisti rodinným stavem oslovované či označované ženy, neuvádíme konverzaci otázkou „*Slečna nebo paní?*“ a rovnou použijeme výraz *paní*. Kdyby oslovené vadil, opraví nás. (Jako odpověď na otázku „*Slečna nebo paní?*“ jsem kdysi v jednom článku radila „*A co vy, ženatý, nebo ještě k mání?*“)
- Anglické názvy profesí a pozic pokud možno překládáme do češtiny. Jednak pro ně lze v drtivé většině případů najít český ekvivalent a není třeba se vyjadřovat takto „makarónsky“, a jednak navozují tyto názvy osob spíše představu muže: „*Agentura XY hledá kandidáty na pozice logistic manager, quality manager*“; „*Pro prestižní společnost s mezinárodní účastí hledáme product managera, junior/senior marketing specialist*“; „*Přední světová softwarová společnost hledá kandidáty na pozice SW Consultant, Senior Support Engineer, Pre-sale Consultant, Support Engineer, Office Manager*“. Částečným řešením pro ty, kteří nechtějí

názvy profesí překládat, je uvést v genderově vyváženém tvaru alespoň výraz kandidáty/kandidátky (nebo v opačném pořadí rodů), popřípadě také opatřit poslední, počestěnou část názvu koncovkou: „*Hledáme kandidátky/kandidáty na pozice product manažer/ka, junior/senior specialist/ka, SW konzultant/ka*“.

Používání příjmení a cizích ženských příjmení

- Stejně jako u mužů lze u žen používat v nadpisech zpráv a dalších textů příjmení, a to i kdyby se mělo jednat o veřejnosti neznámou osobu, jakou byl koncem roku 2009 kandidát na evropského komisaře Š. Füle. Již uvedený titulek *Klaus poslal ženu do Bankovní rady ČNB* mohl znít např. *Bankovní radu ČNB doplní Zamrazilová* (další verze najdete v tabulce). Skutečnost, že jsme jméno Zamrazilová neznali, není na závadu; to mohlo naopak upoutat pozornost a posílit zvědavost. „*Žena v Bankovní radě*“ sice poutá pozornost také, avšak nanejvýš diskutabilním způsobem.
- Naprosto legitimní a správné je ponechání cizího ženského příjmení bez -ová. U některých národů a národností bychom museli nejdříve absolvovat jazykový kurz, abychom -ová připojili na správné místo. A ovšem se doporučuje vyhovět přáním osob, které počestňování příponou -ová odmítají. Také česky znějící příjmení cizinek jako herečky *Salmy Hayek* nebo spisovatelky *Elfriede Jelinek* bez -ová, nemusíme opatřovat přechylovací příponou.
- Pohlaví lze vyjádřit mnoha jazykovými prostředky: uvedením křestního jména a jeho skloňováním, pokud je skloňovatelné, pojmenováním funkce, profese, koncovkou slovesa: „*White navštívila...*“, „*Clinton přednesla projev na půdě univerzity v XY*“, „*Michelle Obama založila organizaci...*“.
- Lze také uvést příjmení jednou v původním tvaru, např. „*Veřejnost stále více kritizuje ministryni Evelyn White za to, že...*“ a dále v textu používat -ová: „*Kritika viní Whiteovou z nehospodárného využívání dotací...*“.
- Není-li možné pohlaví dohledat, lze tomu přizpůsobit větnou stavbu: „*Umbach analyzuje...*“, „*Umbach se přiklání k názoru...*“. Nebo můžeme naznačit, že připadá v úvahu žena i muž: „*Umbach analyzoval/a...*“.
- Ponechání příjmení v jejich původní verzi odpovídá požadavku na přesnou informovanost: Salma Hayeková se ve skutečnosti jmenuje *Hayek*, astronautka Nowaková *Nowak*.

Postoje veřejnosti se stále více přiklánějí k nepřechylování – v únoru 2009 se česká veřejnost jednoznačně postavila na stranu moderátorky Z. Kocumové, která byla za nepřechylování příjmení zahraničních běžkyň vyloučena z moderujícího týmu České televize. V tuzemských podnicích a organizacích se čím dál více rozvíjí mezinárodní spolupráce a dostáváme se do kontaktu s cizinkami; bylo by krajně nezdvořilé připojovat k jejich příjmením -ová, pokud o to samy výslovně nepožádaly.

Názvy akcí, institucí

- Mužský rod má tu výhodu, že se názvy osob často shodují s názvy institucí: rubrika *Psycholog radí* může přinášet rady konkrétního psychologa i rady psychologek. Název *Psycholog radí* lépe harmonizuje s obrazem muže a podporuje tak mužskou autoritu. Podobně působí názvy *zaměstnavatel* (místo *podnik, firma*); *organizátor* (místo *organizace*), *zřizovatel* (místo *zřizovatelská instituce*).
- Principy větné kongruence je možné snadno uplatnit i tehdy, je-li podmět ženského rodu: „*Tato instituce je poskytovatelkou ...*“, „*Naše firma je organizátorkou ...*“, „*Česká republika je podporovatelkou snah Turecka vstoupit do EU*“.³⁰
- Staré názvy není třeba přepisovat. Tvoříme-li ale nově názvy institucí, soutěží, akcí, dbáme na to, aby rovným způsobem pojednávaly ženy i muže: *Cukrář/ka roku* nebo *Cukrářský výrobek roku* nebo třeba *Cukrářský zázrak roku*; místo *Kadeřník roku* lze použít *Účes roku* apod., viz také rubriku *Mladé talenty* na www.zenyaveda.cz. K tvorbě názvů můžeme přistupovat kreativněji, než tušíme; obměna jednotvárné praxe generického maskulina může přinést zajímavá jazyková řešení.

Formuláře, dotazníky, statistiky

- Velmi vhodný prostředek k prostřídání různých způsobů zviditelnění žen je krátký splitting, např. *ředitel/ka*.³¹ Vyhýbáme se přitom závorkám: výraz *ředitel(ka)* by stavěl ženské označení do druhořadé pozice, neboť jednou z funkcí závorek je odlišit podstatné od méně důležitého.
- Závorky lze nahradit lomítkem i u celých slov. Místo „*Prohlašuji, že můj syn (dcera)...*“, „*Podpis otce (matky)*“ volíme „*Prohlašuji, že můj syn/dcera ...*“ nebo „*... moje dcera/můj syn ...*“, „*Podepsán/a*“. Tyto a další formulace obsahuje připojená tabulka.
- Vhodným prostředkem symetrizace je oslovení v 2. osobě: *Váš podpis* místo *Podpis uchazeče*. Konstrukce vypadá estetičtěji než občas používané *Podpis uchazeče/-ky*, *Podpis uchazeče/-čky*.
- Jazyk formulářů obecně unese více lomítek než jiný druh textu. Přesto je vhodné dbát na jejich únosnou míru.

³⁰ Ve vyjádření ministerského předsedy Topolánka ovšem stojí generické maskulinum *podporovatel*. Deník Metro, 16. 11. 2007.

³¹ Německá redakce Duden doporučuje spojovník a lomítko. V češtině je na zvážení, zda volit typ *žák/yně* nebo *žák/-yně*, také v nepřímých pádech, kde to umožňuje jazykový tvar: *našimi žáky/němi*, *žáky/-němi*.

- Dotazníky a ankety by se měly vyvarovat otázek s názvy osob v mužském rodě, týká-li se věc žen i mužů. Název soutěže *Největší Čech* (místo např. *Naši nejlepší*, jak zněl německý název) je ukázkou neobratné formulace, která zřejmě snížila ženám šance na nominace.³²
- Generické maskulinum někdy předurčuje (zkreslené) důsledky či výsledky interakce. Anketní otázky typu *Jaký je typický Němec*, *Jaký je typický Rus* navádějí k nekorektním obrazům *Němce* jako pijáka piva v kožených kalhotách a *Rusa* jako alkoholika. Kdyby otázka zněla *Čím se vyznačují typičtí Němci a Němky*, *Jak podle vás žijí Rusky a Rusové*, vedla by možná k hlubším úvahám.
- Statistiky jako *Počet nezaměstnaných absolventů*, *Počet doktorandů na univerzitách v ČR*, *Průměrný plat lékaře*, *Počet neukázněných řidičů za minulý rok* nemohou úplně a pravdivě informovat o skutečnostech, chybí-li rozdělení rubrik podle genderu, např. ve znění *Počet uchazečů o ..., z toho žen*. Dlouho scházel tento úhel pohledu ve většině statistik; jistě k němu přispíval zvyk „zahrnovat“ ženy pod generické maskulinum.

Vizualizace: grafika, fotografie apod.

- Ve vizuálních prezentacích, grafech a piktogramech by měly být ženy znázorňovány odpovídajícím počtem, velikostí i pozicí.
- Vizualizace by se měly vyhýbat stereotypizacím, jako např. ilustrace grafů volnočasových aktivit motivem blondýny v bikinách na plážovém lehátku, zatímco graf o využití pracovní doby doprovází motiv muže u počítače.

Obr. 10. Muž jako „ideální“ pracovní síla.³³

³² Kritika v tomto smyslu se v době vyhlášení ankety objevila v BBC.

³³ Přílohu deníku *metro Nový job* ilustruje tato ikona. In www.metro.cz/novy-job, 8. 2. 2009.

- Při prezentaci by měl písemný projev harmonizovat s ústním projevem. Texty či teze na powerpointových slidech by měly obsahovat ženské nebo neutralizované názvy osob, tyto by měly být důsledně používány také v projevu ústním.
- Leccos o vztazích na pracovišti prozradí pozice členek a členů týmu na fotografiích. Stojí-li ženy na okraji skupiny nebo jsou-li naaranžovány jako (sexy) dekorace, odráží fotografie patrně také reálnou situaci v podniku.

Můžeme být v jazyce a při vizualizacích kreativní?

Jazykově kreativní přístup může být obecně ku prospěchu, pokud ovšem nepostupujeme proti pravidlům českého jazyka. „Netradiční“ zpracování může lépe „zviditelnit“ informaci, upoutat na ni pozornost či být dokladem, že autorky či autoři mají smysl pro humor.

- Přechylování názvů osob je správné, pokud je výsledný tvar a) jasný, výstižný, b) je utvořen podle principů české mluvnice, tedy přechylovacími příponami *-ka*, *-(k)yně*, *-ice* aj. Bohužel nám slovníky a seznamy různých institucí nejsou systematickou oporou v tvorbě ženských názvů osob; alarmující je, že ženské názvy profesí a pozic chybějí právě na trhu práce a při zvažování životních drah dívek a chlapců.
- Zní-li některý jazykový tvar neobvykle, jako například *chemička*, *vědkyně*, *chirurgyně* nebo dokonce *občanka*, je nejlepším řešením používat jej, aby si na něj mluvčí i veřejnost zvykli.
- Vyhýbáme se omšelým jazykovým konstrukcím typu *krásnější polovina lidstva*, *strážkyně ohně v domácím krbu*, komentářům *Za vším hledej ženu* atd.
- Za jazykovou kreativitu nelze považovat sexistický humor a narážky. Když se zaposloucháme do vtipů o blondýnách, zjistíme, že předmětem posměchu jsou vlastnosti přisuzované ženám obecně: údajný nedostatek inteligence a smyslu pro techniku a počítače, neobratné řízení auta atd. Tak vlastně útočí proti ženám jako celku. Tyto vtipy předsudky o ženách neodstraňují, jako kdysi vtipy o policistech nezlepšovaly image policejní profese, nýbrž rozšiřovaly dojem, že práce u policie neklade žádné nároky na intelekt.

První příklady pro inspiraci

Obr. 11. Upoutávka na rejstřík profesí pro chlapce a dívky.³⁴

**ZÁVAZNÁ PŘIHLÁŠKA A NÁVRATKA
HOSTKA
NA CELOSTÁTNÍ SHROMÁŽDĚNÍ K MDŽ 5. března 2005**

JMÉNO A PŘÍJMENÍ:

ADRESA ,TELEFON, PŘÍPADNĚ MAIL.....

OKRES/KRAJ:

Žádám o zajištění noclehu (nehodící škrtněte)

Ubytování: z 4. na 5. 3 ANO NE (cena 350,- Kč)

Ubytování: z 5. na 6. 3. ANO NE (hrazeno SDŽ.)

Podpis:

Přihlášku společně s návratkou zašlete v listinné podobě na ÚS SDŽ nejpozději do 15.2.2005

Obr. 12. **Hostka**. „Netradiční“, avšak jazykově zcela správné přechýlení tvaru *host* může být osvěžující změnou; třeba na přihlášce na slavnostní schůzi MDŽ.³⁵

³⁴ In www.dieStandard.at, 2008.

³⁵ Pozvánka pro autorku textu, 2005.

Obr. 13. **Dopravní značky jinak.** Proč by se měly na dopravních značkách a dodatcích k nim používat (až na výjimky) jen mužské postavy? Totéž platí pro piktogramy, které právě vytváříme pro snadnější orientaci v textech.³⁶

Obr. 14. **Se stejnými právy, nikoli stejní.** Ženské a mužské, chlapecké a dívčí postavy na obrázcích nemusejí vždy vykazovat „typicky ženské“ či „typicky mužské“ atributy. Dívka zaujala uvolněnou, sebevědomou pózu; oděv umožňuje svobodný pohyb (na rozdíl od Fifinky z oblíbeného českého Čtyřlístku, která v sukénce a s mašlí i sáňkuje).³⁷

³⁶ Foto: JV, Klaffenberg, SRN, 2007.

³⁷ Z pomůcky *Dívky a chlapci. Se stejnými právy, nikoli stejní*. Pro vyučující na ZŠ vydalo Universum, Wiesbaden 1996.

Obr. 15. **Jazykový humor.** Může si jej dovolit i „velmi solidní“ podnik: rakouská Sparkasse inzeruje *Kanceláře v centru města pro byromany a byromanky*. Aktuálnost a dynamiku naznačuje podobnost s výrazem *pyroman/ka*.³⁸

Obr. 16. **Silná pro Mnichov.** Ženy jsou stereotypně nazývány slabším pohlavím; každé narušení stereotypu působí osvěžujícím způsobem. Spojení ženy a síly může zaujmout svou novostí a pomoci získat veřejnost pro věc.³⁹

³⁸ Foto: JV, Memmingen, SRN, 2009.

³⁹ Foto: JV, Mnichov, SRN, 2007.

Genderově korektní vyjadřování v angličtině a němčině

Pavla Paclíková

Problematikou genderově vyváženého jazyka se aktivně zabývá mnoho zahraničních vědkyň a vědců. Příkladem zemí, ve kterých jsou pravidla pro genderově korektní vyjadřování aktivně používána v praxi, mohou být anglicky a německy hovořící státy, jako jsou Velká Británie, Austrálie, USA, Německo, Rakousko a další. V těchto zemích se můžeme setkat s velkým počtem institucí včetně školských, které disponují příručkami věnovanými genderově korektnímu vyjadřování, a požadují, aby zásady z těchto příruček byly akceptovány.

Následující kapitoly uvádějí široký repertoár příkladů, které názorně ukazují možnosti genderově vyváženého jazyka. Prameny, ze kterých bylo čerpáno, jsou směrnice uplatňované na univerzitách v anglicky a německy mluvících zemích. Tyto směrnice jsou bohatým zdrojem inspirace pro genderově korektní vyjadřování v češtině. Záměrně používám slovo „inspirace“, protože v tomto ohledu musíme přihlídnout mimo jiné k odlišnostem jazykových systémů.

Jazyk odráží hodnoty a uspořádání společnosti. Jeho necitlivé používání však může utvářet chybné domněnky, pomáhá udržovat stereotypy a diskriminuje určité skupiny osob. Společnost se neustále vyvíjí; jazyk také, ale ne ve všech oblastech stejným tempem. Zrovnoprávnění žen ve společnosti by se mělo stejnoměrně odrážet i ve zviditelnění a zrovnoprávnění žen v jazyce.

Ačkoliv se může zdát, že čeština vzhledem ke zmiňovaným odlišnostem v porovnání s angličtinou a částečně i němčinou může jen málo čerpat z genderově korektních technik

těchto jazyků, opak je pravdou. Anglické a německé příklady jsou vzorem nesexistického způsobu myšlení. Nejdříve je ale důležité uvědomit si, proč vlastně chceme udělat pokrok ve svém vyjadřování. Čeho tím chceme dosáhnout? Jaké jsou možnosti a kde můžeme čerpat inspiraci?

Otázka samotného genderově korektního vyjadřování se může vztahovat pouze k našemu mateřskému jazyku a vyjadřování našich vlastních myšlenek, reprodukci myšlenek jiných apod. Mohli bychom se domnívat, že nám stačí dosavadní způsob vyjadřování, když trochu přimhouříme oko. Ale co uděláme s překlady? Genderově korektní jazyk je v mnoha zemích aktuálním tématem a jeho používáním se zabývají různé instituce. Tento způsob vyjadřování se liší od jazyka velkého počtu učebnic cizího jazyka pro české studující. Narážím na to, že vnímáme cizí jazyk v závislosti na způsobu, jakým nám byl sdělován, jak jsme se ho naučili. České učebnice cizího jazyka (angličtiny, němčiny a dalších jazyků) s genderově korektním jazykem ještě příliš neoperují, nemluvě o učebnicích, které byly aktuální před 15–20 lety. Kapitoly o genderově korektním vyjadřování bychom v nich hledali marně, zato by se nám dostalo nadmíru generického maskulina (připomeňme si příklad téměř rigidního *er, sie, es* či *he, she, it*), stereotypní prezentace rolí žen a mužů atd.

Nejen vstupem do EU vznikla nutnost genderově korektnímu jazyku porozumět. Jinými slovy: Nežijeme v izolaci. Uplatňovaný nesexistický způsob myšlení a rovnoprávnost mezi ženami a muži se odráží v používaném jazyce. Jak se postavit k textu v německém nebo anglickém jazyce, když nerozumíme způsobu, jakým je psán? Jak si správně přeložit náhlý přechod v jednom souvětí / myšlenkovém celku z jednotného čísla do množného, když neznáme důvod? Tento příklad se týká varianty používané v genderově korektní angličtině ve snaze vyhnout se generickému maskulinu. Z praxe znám příklady, kdy nepochopení takové struktury vedlo k naprosto chybnému překladu a zmatení. Pokud bychom chtěli genderově korektní jazyk překládat/tlumočit, musíme mu rozumět, správně ho interpretovat a předat.

Následující příklady poskytují přehled možností genderově korektních alternativ v němčině a angličtině a sledují dva hlavní cíle:

1. být inspirací pro genderově korektní vyjadřování v češtině;
2. být pomůckou pro správné pochopení anglického a německého textu/promluvy v genderově korektním stylu.

Pokud se zamyslíme nad důvody, které nás motivují k používání genderově korektního jazyka, najdeme několik oblastí, kterým bychom se chtěli vyhnout:

- sociální (genderová) diskriminace;
- hierarchizace pohlaví;
- stereotypizace;
- nepřesnost, dvojznačnost sexistického jazyka;
- zastaralost.

Neexistuje všeobecně platný recept na to, jak jazyk genderově korektně používat. Každá z jazykových možností má svoje specifika, přednosti i nevýhody a různou oblast použití. U jednotlivých textů je nutné zvážit, který jazykový prostředek pro genderově korektní vyjadřování je v dané situaci na místě. Proto bychom se vždy měli zamyslet nad tím, čeho chceme dosáhnout, koho oslovit, a pokusit se vyčerpat v jednom textu co nejvíce možných a vhodných jazykových variant. Prostřednictvím vědomého úsilí používat různé jazykové prostředky vznikne text, který je jasný, stylově čistý, plyný, čtivý a nečiní rozdílů ve vztahu ke všem zmiňovaným nebo oslovovaným osobám.

Způsoby řešení jazykových nerovností v angličtině

V anglickém jazyce lze definovat několik hlavních oblastí, ve kterých dochází k sexistickým projevům, potlačení žen nebo diskriminaci pohlaví:

- generické používání „*man*“;
- názvy osob podle profesí, funkcí, vztahů;
- používání zájmen osobních a přívlastňovacích;
- charakteristika osob pomocí přívlastků;
- ponižující projevy, stereotypizace rolí;
- tituly a jiné způsoby oslovení;
- sexistický humor a citace genderově nevhodně formulovaných textů.

Generické používání „*man*“

Běžnou formou projevu sexismu v angličtině je používání *man*, a to jako slovesa, podstatného jména, přídavného jména nebo jejich součástí. *Man* jako součást podstatných jmen se často vyskytuje u označení profesí, které bývaly považovány za ryze mužské. *Man* v žádném případě neplní generickou funkci, proto je nevhodné používat jej ve vztahu k oběma pohlavím (např.: ve vztahu k lidstvu není korektní používat „*man*“/“*mankind*“⁴⁰). V tomto případě doporučuji používat některou z alternativ uvedených v tabulce níže.

Původní verze	Alternativy
<i>mankind</i>	<i>people, human beings, humankind, civilisation, human race,</i>

⁴⁰ The American Philosophical Association, in: Guidelines for Non-Sexist Use of Language (2) uvádí: „...‘Some men are female.’ is irredeemably odd, while ‘Some human beings are female’. is fine.” Z příkladů jasně vyplývá, že generické použití *man* v první větě působí velmi podivně.

	<i>men and women, humanity</i>
<i>man</i>	<i>person, individual, human, human being</i>

Tabulka č. 1

Jak jsem již naznačila, nekorektní používání *man* se může vyskytovat v mnoha dalších případech. O alternativách, které jsou nabídnuty v tabulce č. 2, lze říci, že se běžně užívají, díky čemuž je jejich používání jednodušší. Naopak některé výrazy s *man* jsou považovány za zastaralé nebo je upozorněno na možnou nevhodnost daného výrazu⁴¹. Slovník však může nabídnout i variantu s *man*, proto bychom si měli být vědomi rozdílů a podle toho vybírat vhodná slova a konstrukce.⁴² Pokud si nejsme jisti použitím nebo správným významem, je dobré použít osvědčený a aktuální anglický výkladový slovník nebo prozkoumat použití daného výrazu na internetu. Rozhodně nelze spoléhat pouze na slovníky českého původu, zejména pokud jsou staršího data vydání.

Původní verze	Alternativy
<i>The man in the street.</i>	<i>The people in the street.</i>
<i>layman</i>	<i>lay person, non-specialist</i>
<i>man-made</i>	<i>synthetic, artificial, manufactured, handcrafted, fabricated,</i>

⁴¹ Př.: MSN Encarta Dictionary: „**man-hour**: work of one person per hour: the amount of work that can be done by one person in one hour, used as a means of assessing requirements, production, and performance (sometimes offensive).”

<http://encarta.msn.com/encnet/features/dictionary/DictionaryResults.aspx?lextype=3&search=man%2dhour>

náhled: prosinec 2009.

⁴² Pokud hovoříme o slovníku, jako příklad lze uvést definici *man* podle Longman Dictionary of Contemporary English, 1995, str. 865. *Man* se v převážné většině vztahuje pouze k mužskému pohlaví (*male person, strong/brave man, soldier, husband* atd.). *Man* vztahující se k lidské bytosti – *human being* je považováno za zastaralé („old-fashioned“).

	<i>handmade, constructed, machinemade</i>
<i>the rights of man</i>	<i>peoples'/citizens' rights</i>
<i>manpower</i>	<i>workforce, staff, labor power, personnel, human resources, workers, human power/energy, employees</i>
<i>craftsman/men</i>	<i>craftsperson/people, artisan, skilled worker, worker, employee, staff member</i>
	<i>staffed</i>
<i>manned</i>	<i>staffing, working, running</i>
<i>manning</i>	<i>everyone, unanimously, without, exception</i>
<i>to a man</i>	<i>workhours, hours, working hours, labour hours</i>
<i>man-hours</i>	<i>worker, working people</i>
<i>the working man</i>	<i>models of the person</i>
<i>models of man</i>	<i>one person show</i>
<i>one man show</i>	<i>ancestors</i>
<i>forefathers</i>	<i>founders, pioneers</i>
<i>the Founding Fathers</i>	<i>classic art/artists</i>
<i>old masters</i>	<i>domineering, very skilful</i>
<i>masterful</i>	<i>top copy/original</i>
<i>master copy</i>	<i>(to) staff, operate, attend, use, direct, work</i>
<i>(to) man</i>	<i>run by one person</i>
<i>one man</i>	<i>fair play, sporting, fair</i>
<i>sportsmanship/</i>	

<i>sportsmanlike</i>	<i>quality of work, skill, expertise, technique</i>
<i>workmanship</i>	<i>sizable, adult-sized</i>
<i>man-sized</i>	

Tabulka č. 2

Názvy osob podle profesí, funkcí, vztahů

Za genderově nekorektní názvy profesí a zaměstnání se nepovažují pouze slova, která obsahují *man*, ale také všechny výrazy, které označují konkrétní rod (to je rozdíl oproti češtině!) Jedná se tedy především o spojení s *man/male/lady/woman* (př.: *chairman/chairwoman, woman doctor, lady editor, male nurse*) nebo ženské tvary tvořené příponou „-ess“ (př.: *proprietress, sculptress, authoress*). Označení bez přípony nebo doplňku *male/woman* apod. je genderově neutrální, neboť obsahuje ve svém významu jak mužský, tak ženský rod bez rozdílu.

Používání *feminine* nebo *woman* jako modifikátorů není příliš doporučováno. Rodově specifická označení jako např.: *woman lawyer* nebo *woman tennis player*, která nejsou výrazně motivována, naznačují výjimku z pravidla.

Původní verze	Alternativy
<i>poetess</i>	<i>poet</i>
<i>lady lawyer</i>	<i>lawyer</i>
<i>male nurse</i>	<i>nurse</i>
<i>male secretary</i>	<i>secretary</i>
<i>woman academic</i>	<i>academic</i>

Tabulka č. 3

Původní verze	Alternativy
<i>chairman</i>	<i>chairperson, chair, convenor, coordinator, moderator, presiding officer, head</i>
<i>policeman/</i>	<i>police officer, detective</i>
<i>policewoman</i>	<i>fire fighter/firefighter</i>
<i>fireman</i>	<i>postal worker, mail carrier, letter carrier</i>
<i>mailman</i>	<i>salesperson, sales assistant/sales staff, sales agent, sales attendant, sales representative, sales worker, sales clerk</i>
<i>salesman/salesmen</i>	<i>flight attendant</i>
<i>stewardess/air hostess</i>	<i>parenting</i>
<i>mothering</i>	<i>homemaker</i>
<i>housewife</i>	<i>first-year student</i>
<i>freshman</i>	<i>tradeperson</i>
<i>tradesman</i>	<i>business executive, businessperson, business manager</i>
<i>businessman/woman</i>	<i>principal, head</i>
<i>headmaster/-mistress</i>	<i>director of nursing</i>
<i>matron</i>	<i>supervisor</i>
<i>foreman</i>	<i>councillor, council member</i>
<i>alderman</i>	<i>rural worker, farmer, person living in the country</i>

<i>man on land</i>	<i>angler, fisher</i>
<i>fisherman</i>	<i>kin, relation, relative</i>
<i>kinsman</i>	<i>athlete, player, sports competitor</i>
<i>sportsman</i>	<i>professional</i>
<i>career girl</i>	<i>woman</i>
<i>lady</i>	<i>congressional representative, member of Congress,</i>
<i>congressman</i>	<i>representative</i>
	<i>camera operator</i>
<i>cameraman</i>	<i>insurance agent</i>
<i>insurance man</i>	<i>leader, public servant</i>
<i>statesman</i>	<i>worker</i>
<i>workman</i>	<i>student</i>
<i>coed</i>	

Tabulka č. 4

Používání zájmen osobních a přivlastňovacích

Stejně jako *man* není vždy z kontextů odečítáno jako generické, tak není genericky odečítáno ani *he*, což bylo potvrzeno studii⁴³. *He* je většinou vztahováno k mužskému rodu, čímž

⁴³ Například The University of Pennsylvania: Jacobson, Carolyn: Some Notes on Gender-Neutral Language.

(www.stetson.edu/artsci/history/nongenderlang.html)

náhled: únor 2005.

dochází k potlačování a zneviditelňování ženského rodu. Vhodnou variantou k *he/him/his* může být množné číslo *they/them/their*. Lze také doplnit ženský ekvivalent, nebo zájmeno vynechat úplně, aby nedocházelo k přímému vylučování žen z jazyka.

Zde je přehled genderově korektních variant, které můžete najít v textech a sami používat:

- Uvedení obou rodů:

Výpověď: *When a lecturer commences **he** must...*

Alternativa: *When lecturers commence **they** must... **nebo** ... commences **she/he** must... When a lecturer commences **he or she** must...*

- Převod věty do množného čísla:

Výpověď: *The lecturer will display **his** timetable on **his** office door.*

Alternativa: *Lecturers will display **their** timetables on **their** office doors.*

Výpověď: *Each student is responsible for material on loan to **him**.*

Alternativa: *Students are responsible for material **they** borrow.*

Výpověď: *Each student must bring with **him**...*

Alternativa: *Students must bring with **them**...*

Výpověď: *Any student wanting his work evaluated...*

Alternativa: *Any student wanting **their** work...*

- Převod věty do pasivního tvaru:

Výpověď: *He must return it by the due date.*

Alternativa: *It must be returned by the due date.*

- Použití neurčitých zájmen jako *each, someone, anyone, nobody*, po kterých následuje zájmeno *they*:

Výpověď: *Anyone who wants **his** work evaluated.*

Alternativa: *Anyone who wants **their** work evaluated.*

Nebo: *Those who want **their** work evaluated.*

- Vynechání zájmena:

Anyone wanting work evaluated.

- Použití *who* místo *he*:

Výpověď: *If the writer plans ahead, **he** will save a lot of effort.*

Alternativa: *The writer **who** plans ahead will save a lot of effort.*

- Použití členu určitého/neurčitého místo *he*:

Výpověď: *The department chair must submit **his** budget by March.*

Alternativa: *The department chair must submit **a** budget by March.*

- Použití *one, we, you* místo *he*:

Výpověď: *As someone grows older, **he** grows more reflective.*

Alternativa: As **one** grows older, **one** grows more reflective.

- Použití *podstatného jména* místo zájmena:

Výpověď: Today's **manager** must be a leader. **He** must be able to facilitate change.

Alternativa: Today's **manager** must be a leader. **This person** must be able to facilitate change.

- Použití množného čísla *they* jako generické formy pro oba rody. Ač může být tato varianta považována za nespisovnou, v některých případech (v neformálním projevu) může fungovat bez problému: „If you love someone, set them free“ (Sting); „I shouldn't like to punish anyone, even if they'd done me wrong“ (George Eliot).

Výpověď: As someone grows older, **he** grows more reflective.

Alternativa: As **one** grows older, **they** grow more reflective.

Charakteristika osob pomocí přívlastků

V kultivovaném projevu by se rozhodně neměly vyskytovat výrazy s emotivním nebo nevhodně popisným obsahem, které mohou být pro ženy či muže ponižující. Při popisu osob se doporučuje redukovat nebo úplně vyloučit genderově stereotypní konstrukce. V našem zájmu je volit taková spojení, která přispějí k osobitému a neotřelému projevu.

Příklady nevhodných, stereotypních charakteristik:

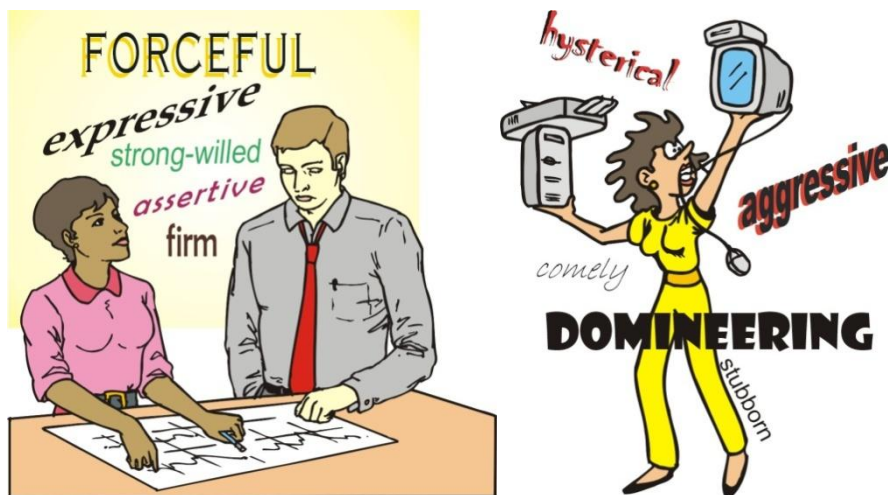
Pro ženy	Pro muže
<i>pert, vivacious, chic, buxom, comely, atd.</i>	<i>rugged, burly, distinguished, handsome,</i>

<i>aggressive/pushy</i>	<i>atd.</i>
<i>domineering</i>	<i>assertive/ambitious</i>
<i>hysterical</i>	<i>strong</i>
<i>stubborn</i>	<i>angry</i>
	<i>firm</i>

Tabulka č. 5

Přívlastky s nežádoucím zabarvením	Doporučená neutrální alternativa
<i>obstinate</i>	<i>strong-willed</i>
<i>domineering</i>	<i>strong</i>
<i>aggressive</i>	<i>assertive</i>
<i>pushy</i>	<i>forceful</i>
<i>emotional</i>	<i>expressive</i>
<i>hysterical</i>	<i>angry</i>
<i>stubborn</i>	<i>firm</i>
<i>timid</i>	<i>cautious</i>
<i>nosey</i>	<i>curious</i>

Tabulka č. 6

Ponižující projevy, stereotypizace rolí

Projevy něžnosti k cizím ženám jako *love*, *dear*, *sweetie*, *sheilas* a *birds*⁴⁴ na veřejnosti se hodnotí jako velice nevhodné, a v mnohých případech má toto jednání velmi ponižující charakter. Slovo *ladies* může v určitých situacích znít až blahosklonně⁴⁵ a mělo by se jej používat pouze v situacích, kdy by bylo použito slovo *gentlemen* pro muže.

Příklady stereotypních a ponižujících frází:

You think just like a man.

You're pretty smart for a woman.

Even a housewife can do that.

Boys in the storeroom...

Girls in the office...

⁴⁴ Stejně jako v češtině: *miláčku*, *drahoušku*, *zlatíčko*, *kočičko* apod.

⁴⁵ Podobného pocitu lze nabýt i při použití „Milá“ v češtině. Jako součást oslovení ve formálním jazyce může toto slovo působit jako zlehčující.

Ženy a muži by měli být prezentováni jako celek, lidské bytosti, a měli by požívat stejné míry respektu, důstojnosti a vážnosti. Slova *man/woman, gentleman/lady, girl/boy* by se měla užívat paralelně. Používání slova *girl* ve vztahu k cizí dospělé ženě je nevhodné. Ženy, kterým je více než 18 let, vždy nazýváme *women*, nikdy *girls, gals* nebo *ladies*.⁴⁶

Tituly a jiné způsoby oslovení

Správné oslovení a používání titulů je velmi důležité z mnoha důvodů. Úsudek o ostatních lidech si často vytvoříme velmi rychle a nevhodné oslovení může při prvním kontaktu s cizí osobou zapůsobit špatným dojmem.

V příslušných situacích, především v oficiálním styku, používejte paralelní oslovení: př. *John and Jane Brown* (místo: *John Brown and his wife*), *Dear Sir/Madam* nebo *Dear Madam or Sir* (místo: *Dear Sir*). Při oslovení žen *Miss* nebo *Mrs* je rozlišován jejich rodinný stav, zatímco *Mr* se vztahuje k oslovení muže bez ohledu na jeho rodinný stav. Tady vzniká nerovnováha; mnohé ženy si ostatně nepřejí, aby o jejich rodinném stavu byly neznámé osoby informovány již při představování. Proto se doporučuje používat oslovení *Ms*⁴⁷ - zvláště v situacích, kdy je použito paralelního *Mr* a kdy mluvčí neví, které oslovení oslovovaná žena preferuje. Preference v oslovování žen a mužů, pokud jsou známy, by se měly respektovat.

Původní verze	Alternativy
---------------	-------------

⁴⁶ V publikaci J. Valdové *Stereotypy a kliše v mediální projekci genderu* lze najít několik takových příkladů: „Vy vůbec totiž nepůsobíte jako houslistka na první pohled, jste taková mladá moderní dívka...“ (S. Lekešová ke G. Demeterové, str. 195) nebo „Terezie Pokorná působí jako křehká dívka rozsévající úsměvy...“ (str. 195).

⁴⁷ V češtině bohužel takovýto neutrální výraz chybí, proto se můžeme dodnes setkat s otázkou: „Slečna, nebo paní?“ Valdová, 1998:74 „...Jako faux-pas hodnotím otázku jednoho politika, účastníka televizní Debaty, k moderátorce Drtinové...: „Paní nebo slečno moderátorko?“ Ani v úřední němčině již není rozlišování na „paní a slečny“ akceptováno: „...the German term of address for a female adult is *Frau* while *Fräulein* is no longer acceptable in official usage.“ (Hellinger Marlis, 1995:309).

Dear Sir	<i>Dear Sir/Madam, Dear Madam/Sir</i> <i>Dear Sir or Madam, Dear Madam or Sir</i> <i>Dear Manager/Director/Home owner/Colleague, etc.</i> <i>To Whom It May Concern</i>
----------	--

Tabulka č. 7

Sexistický humor a citace genderově nevhodně formulovaných textů

Ač bývá problematika sexistického humoru zahrnována spíše do oblasti sexuálního obtěžování, je vhodné se o ní zmínit i jako o tématu pro genderově vyvážené vyjadřování. Vtipy, které urážejí, diskriminují nebo ponižují, jsou totiž realizovány pomocí slov a jejich vědomým výběrem. Nezasmát se a nezatléskat sexistickým vtipům je zcela legitimní. Ve vyspělých demokratických zemích, v kultivovaném veřejném projevu nemá sexistický humor místo a je zcela nevhodný.

Co se týče způsobu citace sexistického textu v angličtině, některé texty vznikaly v době, kdy požadavek na genderově vyvážené vyjadřování neexistoval. Z dnešního hlediska pak nemusí být na první pohled jasné, komu byl či je daný text určen: mužům, nebo mužům i ženám? O kom text referuje: o mužích, nebo o mužích i ženách? Problém může vyjasnit naše poznámka pod čarou. Vážným zájemcům a zájemkyním o tento problém doporučuji prostudovat si materiály, které poskytují směrnice univerzit The University of Minnesota, The University of Otago nebo The University of Salford⁴⁸.

⁴⁸ Odkazy na webové stránky těchto univerzit: Paclíková, 2005.

Shrnutí

- Při překladu nebo tlumočení do angličtiny se doporučuje: Nepoužívejte *man* a zájmeno *he* genericky. Dávejte přednost genderově neutrálním výrazům. V relevantních případech použijte rodově specifické podstatné jméno nebo zájmeno.
- V některých případech je vhodné naznačit negenerické použití *man*, a to z důvodu dlouhotrvajících nejasností mezi „všeobecným“ *man* a *man* označujícím muže.
- Používejte pravá generika (př.: *people, humanity*) místo *man* nebo genderově neutrální termíny.
- Respektujte preference druhých. Pokud někdo specifikuje, jak si přeje být označován/a, berte toto rozhodnutí vážně. Pokud vás určité použití irituje, snažte se najít rozumnou alternativu.
- Vyhněte se projevům sexismu, jak ve smyslu nevhodného použití generického maskulina, tak ve smyslu ponižujících a diskriminujících témat (např. sexistický humor, prezentace stereotypních názorů atd.).

Způsoby řešení jazykových nerovností v němčině

V němčině existují, stejně jako v angličtině nebo češtině, problematické oblasti, které se týkají genderově nekorektního použití jazyka. Generické maskulinum je, bohužel, dosud rozšířené i v německém jazyce, i když podstatně méně, než je tomu v češtině. Jeho vinou dochází k markantnímu zatlačení ženského rodu do pozadí a tím k diskriminaci žen v jazyce. Němčina nabízí různé metody, jak diskriminaci z jazyka odstranit. Na rozdíl od angličtiny se v němčině nesetkáváme s tak výraznou snahou o neutralizaci názvů a formulací; naopak k nejčastějším prostředkům vyváženého textu patří důsledné užívání ženských názvů osob, což je podobné jako v češtině. Nejčastějšími způsoby řešení jazykových nerovností v němčině jsou:

- *jazykové zviditelnění pohlaví;*

- *rodová neutralizace;*
- *jiná kreativní řešení.*

Jazykové zviditelnění pohlaví

Kvůli nadměrnému používání generického maskulina jsou ženy z jazyka odsouvány do pozadí. Z tohoto důvodu je nutné ženy zviditelnit a postavit je na stejnou rovinu s muži. Měli bychom si jasně uvědomit, ke komu a o kom mluvíme, a podle toho svůj projev řídit. Zejména pokud jde výhradně o ženy, musí formulace také tak vyznívat, a neměli bychom mluvit nebo psát o odbornících či politicích apod. Nejjednodušší formou, jak oslovit ženy nebo muže, jsou rodově specifická označení. Pro označení žen nebo mužů lze použít následujících možností:

- Člen ženského a mužského rodu a zpodstatnělé přídavné jméno:

Pokud před označením osoby v jednotném čísle stojí člen (určitý/neurčitý), je zřejmé, o které pohlaví se jedná. Množné číslo zpodstatnělých přídavných jmen a přídavků může být považováno za neutrální.

Ženský rod (Sg. ⁴⁹)	Mužský rod (Sg.)	Ženský/mužský rod (Pl.)
<i>die Lehrende</i>	<i>der Lehrende</i>	<i>die Lehrenden</i>
<i>eine Verantwortliche</i>	<i>ein Verantwortlicher</i>	<i>die Verantwortlichen</i>
<i>die Angestellte</i>	<i>der Angestellte</i>	<i>die Angestellten</i>
<i>eine Studierende</i>	<i>ein Studierender</i>	<i>die Studierenden</i>

Tabulka č. 8

⁴⁹ Sg. = jednotné číslo, Pl. = množné číslo.

- Zpřesňující přívlastky *weiblich* a *männlich*:

Atributy *weiblich* a *männlich* slouží jako dodatková informace a lze je v relevantních případech užít.

Ženský rod (Pl.)	Mužský rod (Pl.)
<i>die weiblichen Bewerbungen</i>	<i>die männlichen Bewerbungen</i>
<i>die weiblichen Lehrenden</i>	<i>die männlichen Lehrenden</i>

Tabulka č. 9

- Rodově specifická přípona:

Přípony ženského, popřípadě mužského rodu specifikují rodovou příslušnost. Některá označení pro ženy jsou kromě přípon ještě tvořena pomocí přehlásky.

Ženský rod (Sg.)	Mužský rod (Sg.)
<i>Dekanin</i>	<i>Dekan</i>
<i>Doktorin</i>	<i>Doktor</i>
<i>Sekretärin</i>	<i>Sekretär</i>
<i>Baccalaurea</i>	<i>Baccalaureus</i>
<i>Magistra</i>	<i>Magister</i>
<i>Assistenzärztin</i>	<i>Assistenzarzt</i>
<i>Institutsvorständin</i>	<i>Institutsvorstand</i>

Tabulka č. 10

- Slova *-frau*, *-man* jako součásti složenin:

Slova Mann, Frau a některá další odkazují na základě svého významu na konkrétní pohlaví.

Ve složeninách, jako jsou názvy povolání, které jsou v běžném použití známy především jenom v mužské variantě, lze pomocí těchto slov nesoucích rodový význam označit i ženy.

Ženský rod (Sg.) - nově	Mužský rod (Sg.)
<i>Bürokauffrau</i>	<i>Bürokaufmann</i>
<i>Vereinsobfrau</i>	<i>Vereinsobmann</i>
<i>Fachfrau</i>	<i>Fachmann</i>

Tabulka č. 11

Pokud volíme tuto techniku, měli bychom se vyvarovat použití zastaralých složených slov (tzn. složené názvy povolání obsahující *-fräulein*, *-mädchen*, *-schwester*).

Diskriminující označení	Doporučené označení
<i>Skimädchen</i>	<i>Skisportlerin, Skifahrerin</i>
<i>Zimmermädchen</i>	<i>Raumpflegerin</i>
<i>Weiber</i>	<i>Frauen</i>
<i>Schwaches Geschlecht</i> ⁵⁰	<i>Frauen</i>

Tabulka č. 12

⁵⁰ I v českém jazyce se pro označení žen používá diskriminační výraz „slabé/něžné pohlaví“.

- Feminizace zkratk:

Ač bychom mohli považovat zkratky za rodově neutrální, setkáváme se ve snaze o jazykové zviditelnění žen se zápisy zkratk s koncovkami ženského rodu. Tento návrh je velmi zajímavý z praktického hlediska. Ve sporných případech by totiž mohl být pomůckou při identifikaci pohlaví uváděné osoby. Nemáme-li k dispozici kontext, danou osobu neznáme a její/jeho jméno je pro nás netypické a rodově nečitelné, ulehčila by nám rodově specifická koncovka situaci.

<i>Diplom-Ingenieurin</i>	<i>Dipl.-Ing.ⁱⁿ</i>
<i>Diplom-Mathematikerin</i>	<i>Dipl.-Math.ⁱⁿ</i>
<i>Doktorin</i>	<i>Dr.ⁱⁿ</i>
<i>Dozentin</i>	<i>Doz.ⁱⁿ</i>
<i>Magistra</i>	<i>Mag.^a</i>
<i>Universitätsprofessorin</i>	<i>Univ.-Prof.ⁱⁿ</i>

Tabulka č. 13

Jazykové zviditelnění pohlaví ve smíšené skupině: párové formy

Jsou-li osločovány ženy i muži zároveň, musí být tato skutečnost zohledněna. Vyjmenuji zde několik způsobů použití párových forem, které můžeme použít při tvorbě textů:

- Celé znění párových forem - prostřednictvím spojky *wie*, *und*, *bzw.* nebo *oder*.

Příklady:

Die Teilnehmerinnen und Teilnehmer treffen sich am...

Alle Bewerberinnen und Bewerber werden gebeten...

Frauen und Männer sind eingeladen...

Kompletní párové formy jsou vhodné především pro kratší a nekomplikované větné stavby. Větší množství kompletních párových forem v textu s sebou nese riziko zhoršení plynulosti textu. V takovýchto případech je dobré kombinovat párové formy s rodově neutrálními nebo abstraktními výrazy, nebo můžeme větu přeformulovat.

- Párové formy s lomítkem – *lomítko plní funkci spojek*.

Tato varianta uvádění obou forem (mužské, ženské) spočívá v tom, že vedle sebe stojí označení pro ženy a muže oddělena lomítkem. Formuláře a jiné zkrácené texty jsou vhodným místem pro tuto formulaci.

Für die Institutsvorständin/den Institutsvorstand...

Die Berufung einer Universitätsprofessorin/eines Universitätsprofessoren...

Die Verantwortung trägt die Ärztin/der Arzt.

- Stažené tvary s lomítkem – *lomítko odděluje člen a koncovku*:

ein/e Student/in

der/die Vertragsassistent/in

nesprávně: *die/der Vertragsassistent/in*

der/die Universitätslektor/in

nesprávně: *die/der Universitätslektor/in*

Při ústní reprodukci stažených forem musí tyto formulace odpovídat kompletním párovým formám (např.: *ein/e Student/in* **čteme:** *eine Studentin, ein Student*).

- Velké „I“ (das Binnen-I) – velké I na začátku přípony pro ženský rod, člen je oddělen lomítkem:

Sg.	Pl.
<i>der/die StudentIn</i>	<i>die StudentInnen</i>
<i>ein/e BewerberIn</i>	<i>die BewerberInnen</i>

Psaní velkého písmene uprostřed slova je jeden z nejrozšířenějších způsobů při formulování genderově vyváženého textu. Při čtení vyslovujeme mužskou a ženskou formu zvlášť.

- Psaní velkého písmene na konci slova:

U názvů osob, jejichž ženská forma je v jednotném čísle zakončena na „-e“ a jejichž mužská forma je tvořena „-r“ a „-n“, lze psaním velkých písmen (-E, -R, -N) na konci slova zviditelnit ženský a mužský rod.

Sg.: <i>einE KollegIn</i>	Pl.: <i>alle KollegInnen</i>
---------------------------	------------------------------

Oslovování, jména, tituly a názvy funkcí

Stejně jako v angličtině je nutné vědět, jak správně oslovit muže a ženy.

Nekorektní oslovení:	Alternativa:
<i>An die Familie Markus Muster</i>	<i>An die Familie P. und M. Muster-Mettler</i> <i>An Petra und Markus Muster-Mettler</i>

<i>Sehr geehrte Frau Doktor Keller</i>	<i>Sehr geehrte Frau Doktorin Keller</i>
<i>Sehr geehrte Frau Professor Bender</i>	<i>Sehr geehrte Frau Professorin Bender</i>
<i>Zum Empfang bitten wir Herrn Dr. Hans Muster mit Gemahlin.</i>	<i>Zum Empfang bitten wir Frau Dr. Elsa Muster-König und Herrn Dr. Hans Muster.</i>
<i>Thomas Mann und Katia lebten zeitweise in der Schweiz.</i>	<i>Thomas und Katia Mann lebten zeitweise in der Schweiz.</i>

Tabulka č. 14

Rodová neutralizace

Rodově neutrální formulace se sice vztahují k oběma pohlavím, na druhé straně se však ztrácí odkaz na konkrétní osobu, což může zapříčinit nejasnosti a nedorozumění. Použití rodově indiferentních forem je nutné proto zvážit dle situace (vhodná forma pro formuláře, prospekty atd.). Rodově neutrální a abstraktní názvy mají tu výhodu, že jsou gramaticky jednoduché, a proto nejsou příčinou těžkopádných formulací. Styl psaní v neutrálním duchu by se však měl střídat s rodově zviditelňujícími pasážemi. Při rodové neutralizaci lze použít tyto způsoby:

- Množné číslo zpodstatnělých přídavných jmen a příčestí : *die Kranken, die Jungen; die Dozendierenden, die Mitarbeitenden.*

U výše uvedených názvů je neutralita vyjádřena v množném čísle. V jednotném čísle je rod dán použitím členu: *die Kranke, der Kranke, eine Dozierende, ein Dozierender.*

Ženský/mužský rod:	Množné číslo - rodově neutrální název:
<i>die/der Interessierte</i>	<i>die Interessierten</i>

<i>die/der Lehrende</i>	<i>die Lehrenden</i>
<i>die/der Studierende</i>	<i>die Studierenden</i>
<i>die/der Institutsangehörige</i>	<i>die Institutsangehörigen</i>

Tabulka č. 15

- Názvy abstrahující od biologického rodu:

Rodově abstraktní názvy jsou nespécifické a jejich rod nemá žádný vztah k pohlaví. Níže uvedené příklady se v rodové neutrálnosti shodují (kromě *das Mitglied*) s českým překladem, který je také rodově neutrální:

Rodově abstraktní názvy – Sg.	Rodově abstraktní názvy – Pl.
<i>die Person (osoba)</i>	<i>die Personen</i>
<i>das Individuum (individuum)</i>	<i>die Individuen</i>
<i>das Mitglied (člen/členka)</i>	<i>die Mitglieder</i>
<i>der Gast (host/hostka⁵¹)</i>	<i>die Gäste</i>
<i>der Mensch (člověk)</i>	<i>die Menschen</i>
<i>das Opfer (oběť)</i>	<i>die Leute (lidé)</i>
	<i>die Geschwister (sourozenci)</i>
	<i>die Eltern (rodiče)</i>

Tabulka č. 16

⁵¹ Více k ženskému tvaru „*hostka*“ najdete v kapitole Jazyková kreativita. Tento výraz můžeme také často slyšet například v projevu umělkyně a moderátorky Ester Kočíčkové.

Genderově abstraktní názvy osob lze tvořit i pomocí *-hilfe, -kraft, -teil, -person, -personal, -leitung*, atd. Příklady: *Bürokräft, Lehrkraft, Elternteil, Bibliothekshilfe, Auskunftsperson, Lehrpersonal, Lehrkörper, Ombudsperson, Amtsleitung, Fachschaftsleute*

Označení funkce, úřadu nebo skupiny místo názvů osob

Pokud nechceme jmenovat konkrétní osobu, můžeme uvádět název funkce, úřadu dané osoby nebo její příslušnost k určité skupině.

Funkce, úřad, skupina – genderově neutrální označení:	Genderově specifická označení osob:
<i>das Rektorat</i>	<i>die Rektorin/der Rektor</i>
<i>das Dekanat</i>	<i>die Dekanin/der Dekan</i>
<i>das Institut</i>	<i>die Angehörigen des Instituts</i>
<i>die Personalvertretung</i>	<i>die PersonalvertreterInnen</i>
<i>die Referatsleitung</i>	<i>die Referatsleiterin/der Referatsleiter</i>
<i>das Projektteam</i>	<i>die Mitarbeiterinnen und Mitarbeiter des Projekts</i>

Tabulka č. 17

Konstrukce s „Wer...“, „Alle, die...“, „Diejenigen, die...“

Přeformulováním lze z věty odstranit generické maskulinum (GM) nebo nahradit párové formy, pokud by se např. vyskytovaly častěji a neúnosně by prodlužovaly text:

GM: *Die Studenten sind berechtigt, die Lehrbuchsammlung zu benützen.*

Alternativa: *Wer studiert, ist berechtigt, die Lehrbuchsammlung zu benützen.*

GM: *Die Seminarteilnehmer sind auf Exkursion.*

Alternativa: *Alle, die am Seminar teilnehmen, sind auf Exkursion.*

GM: *Die heutigen Referenten kommen bitte nach vorne.*

Alternativa: *Diejenigen, die heute referieren, kommen bitte nach vorne.*

Párová forma: *Die Auslandsstipendiantinnen und Auslandsstipendianten müssen ihren Auslandsaufenthalt mit 1. September antreten.*

Alternativa: *Wenn Sie ein Auslandsstipendium erhalten, müssen Sie den Auslandsaufenthalt mit 1. September antreten.*

Trpný rod, infinitiv

Tyto formulace činí sdělení rodově neutrálním a do centra pozornosti se dostává činnost, nikoli její aktér/ka. Trpný rod a infinitiv lze využít i pro nahrazení párových forem.

GM (generické maskulinum): *Die Mitarbeiter des Archivs erarbeiteten eine neue Benützungsordnung.*

Alternativa: *Für das Archiv wurde eine neue Benützungsordnung erarbeitet.*

GM: *Der Antragsteller hat den Stipendienatrag vollständig auszufüllen.*

Alternativa: *Der Stipendienantrag ist vollständig auszufüllen.*

GM: *Prüfungsanmeldung für Studenten im Sekretariat.*

Alternativa: *Die Anmeldung zur Prüfung hat im Sekretariat zu erfolgen.*

Párová forma: *Der/Die Antragsteller/in hat das Formular vollständig auszufüllen.*

Alternativy: *Das Formular ist vollständig auszufüllen.*

Es wird gebeten, das Formular vollständig auszufüllen.

Wir bitten, das Formular vollständig auszufüllen.

Formular bitte vollständig ausfüllen!

Přídavné jméno a přičestí minulé

Doporučená varianta	Původní verze
- <u>Přídavné jméno:</u> <i>die fachkundige Auskunft</i> <i>die kollegiale Unterstützung</i> - <u>Přičestí minulé:</u> <i>herausgegeben von</i> <i>verfasst von</i> <i>abgesandt von</i> <i>vertreten von</i>	<i>die fachmännische Auskunft</i> <i>die Unterstützung des Kollegen</i> <i>Herausgeber</i> <i>Verfasser</i>

	<i>Absender</i>
	<i>Vertreter</i>

Tabulka č.18

Přímé oslovení

Přímé oslovení je míněno zejména pro užití v textech typu formulář nebo informační leták. Nese s sebou jisté výhody: je kratší, zdvořilejší, adresnější a odstraní se jím generické maskulinum. Tyto výhody jsou:

- Eliminace generického maskulina:
Ihr Name:..... (původně generické maskulinum: *Name des Antragstellers:...*)

- Stručnost:
Ihre Adresse:.... (kratší než: *Adresse der Antragstellerin/des Antragstellers:...*)

- Adresnost:
Ihre Unterschrift:.... (příjemnější než strohé a neadresné: *Unterschrift:....*)

- Zdvořilost:
Reichen Sie bitte Ihre Arbeit bis zum Ende des Semesters ein.

(zdvořilejší než: Die Arbeit ist bis Ende des Semesters einzureichen.)

Opis pomocí vazby s podstatným jménem

Příklad: Podstatné jméno mužského rodu *Teilnehmer* nahradíme označením činnosti *die Teilnahme*:

GM: *Die Teilnehmer des Seminars sind verpflichtet, ein schriftliches Referat abzufassen.*

Alternativa: *Die Teilnahme am Seminar verpflichtet zur Abfassung eines schriftlichen Referates.*

Neosobní zájmena

Z důvodů principů shody větných členů jako u *Mann* mohou být, podobně jako v češtině, zájmena „*jeder, jedermann*“ chápána jako rodově specifická (srov. „*Každý, kdo se přihlásil...*“). Lze je nahradit pomocí „*alle*“:

Výpověď: *Jeder muss für seine Prüfungsanmeldung selbst besorgt sein.*

Alternativa: *Alle müssen für ihre Prüfungsanmeldung selbst besorgt sein.*

Výpověď: *In der Mensa gibt es günstiges Essen für jedermann.*

Alternativa: *In der Mensa gibt es günstiges Essen für alle.*

Zájmena *jemand, niemand, man* a *wer* platí za rodově neutrální, musíme však dávat pozor na použití zájmen vztahujících se k těmto neutrálním zájmenům. V tomto případě je rodově specifické zájmeno vynecháno:

Výpověď: *Niemand darf aufgrund seiner politischen Überzeugung benachteiligt werden.*

Alternativa: *Niemand darf aufgrund der politischen Überzeugung benachteiligt werden.*

Shrnutí

Při tvorbě textů, při překladech a tlumočení bychom si tedy měli vždy ověřovat, zda:

- správně používáme názvy osob;
- je formulace titulů a funkcí skutečně genderově korektní;
- po vynechání lomítka vzniknou gramaticky správná slova;
- je vytvořený text jednotný;
- u přeformulovaných pasáží nedošlo ke změně, posunutí významu;
- je text plynulý;
- jsou převzaté texty genderově korektní;
- je text srozumitelný a čtivý.

A dále platí:

- Texty by v žádném případě neměly obsahovat jakoukoliv formu diskriminace pohlaví v podobě sexistického humoru nebo narážek. Autoři a autorky by měli volit adekvátní atributy pro charakteristiku osob a odpoutat se od stereotypů.
- Některé stereotypní formulace používané v češtině mohou být velmi podobné v angličtině nebo němčině, proto je velmi dobře poznáme a snadno se vyhneme jejich používání.
- Při tvorbě textů bychom měli pracovat kreativně a v závislosti na typu textu aplikovat vhodné genderově korektní alternativy. Inspiraci pro hledání alternativ lze nalézt v cizojazyčných materiálech.

- Citlivým použitím jazyka se můžeme vyhnout nejasnostem a nelogickým vyjádřením. Pokud se vyvarujeme používání generického maskulina a zvykneme si o ženách mluvit v ženském rodu nebo budeme dávat přednost rodově neutrálním výrazům, bude naše vyjadřování jasnější a kultivovanější.
- Při překládání/tlumočení bychom měli genderově korektní styl bez výhrad akceptovat. Nelze přijmout převod párových forem na generické maskulinum (př. *StudentInnen* = *studenti/ky*, nikoliv *studenti*).
- Nelze situaci řešit tím, že by autor/ka opatřil/a text vysvětlivkou, že použité generické maskulinum označuje ženy i muže zároveň.

Zároveň s textem zprostředkujeme osobám, institucím či firmách doma i v zahraničí své vlastní kulturní a sociální vědění a cítění. Náš způsob označování žen a mužů o něm často vypovídá více, než si uvědomujeme.

Slovo na závěr: V čí prospěch?

Jazyková doporučení na podporu genderové kultury vyjadřování se dávno osvědčila v zahraničí, neboť usnadňují komunikaci. Činí ji zdvořilejší a přátelštější; svět není zobrazován jako prostor, v němž se pohybují a jednají *politici, odborníci, právníci* či *lékaři* a další –*ci* a –*ové*, nýbrž je jasně pojmenováván také ženský tvůrčí přínos.

Příklady v praktické části metodiky ukázaly, že (částečně také u nás vžitá) jazyková doporučení činí ženy a muže rovnými (nikoli stejnými), a tím přispívají k odstraňování sociálních nerovností. Zpochybňují „tradiční“ dělbu práce mezi ženami a muži, neboť se vyhýbají stereotypním, genderově nekorektním hodnocením. Rodově vyvážené alternativy stávajícího úzu rozšiřují rejstřík životních voleb a otevírají oči těm, kdo si myslí, že žena patří především do domácnosti. Zobrazují svět v jeho pestrosti a rozmanitosti. Nejde tu jen o doplňování ženských tvarů u názvů povolání a činností jako *ministr, generál* nebo *technik*, ale také o doplňování mužských tvarů u profesí *pečovatelek, sekretářek* nebo *modelek*.

Jazyková doporučení k nesexistickému vyjadřování sama o sobě nevyřeší vztahy mezi lidmi a stav demokracie v zemi, tak jako dopravní značky nezabrání nehodám. Mohou ale napomáhat jejich zlepšování, a to je v zájmu každé jednotlivé ženy, každého jednotlivého muže i v zájmu celé společnosti svobodně jednajících a rozhodujících lidí.

Použitá literatura

- **Bodine, Ann:** Androcentrism in Prescriptive Grammar: Singular 'They', Sex-Indefinite 'He', and 'He or She'. Language in Society, 4/1975. In: Cameron, Deborah 1998. The Feminist Critique of Language: A Reader. Routledge, London - New York.
- **Hellinger, Marlis:** Language and Gender. Clarendon Press, Oxford 1995.
- **Hellinger, Marlis / Bierbach, Christine :** Eine Sprache für beide Geschlechter – Richtlinien für einen nicht-sexistischen Sprachgebrauch. Bonn 1993.
http://www.unesco.de/pdf/eine_sprache.pdf
- **Irmen, Lisa / Sander, Claudia:** Richtlinien und Beispiele für einen nicht-sexistischen Sprachgebrauch. Psychologisches Institut Heidelberg, 2002.
- **Longman Dictionary of Contemporary English.** Addison Wesley Longman Limited, Harlow 1995.
- **Paclíková, Pavla:** Genderově korektní jazyk na univerzitách ve vybraných anglicky a německy mluvících zemích – srovnávací výzkum. České Budějovice 2005.
- **Redfern, Jenny R.:** Gender Fair Language.
www.rpi.edu/dept/llc/writecenter/web/genderfair.html
- **Renzetti, Claire M. / Curran, Daniel J.:** Ženy, muži a společnost. Karolinum, Praha 2003.
- **Valdrová, Jana:** Jazyk a sociální status: pragmatika označování žen v jazyce veřejného projevu. Manuskript, 2009.
- **Valdrová, Jana:** Kontrastivní genderová lingvistika, téma: zviditelnění ženy v současném německém a českém jazyce. 1998.

- **Valdrová, Jana / Smetáčková, Irena / Knotková-Čapková, Blanka:** Příručka pro posuzování genderové korektnosti učebnic. In: Knotková-Čapková, Blanka (ed.): Ročenka Katedry/Centra genderových studií 03/04. Praha: UK v Praze, FHS, 2005.
- **Valdrová, Jana:** Stereotypy a kliše v mediální projekci genderu. Sociologický časopis, 2/2001.

Autorky textu

Doc. PhDr. Blanka Knotková-Čapková, Ph.D.

Kulturoložka a orientalistka vyučuje na Katedře genderových studií Fakulty humanitních studií UK v Praze, kterou v roce 2004 spoluzakládala. Původně vystudovala obor bengalistika-orientalistika na FF UK, z oboru asijských literatur byla i její disertační práce *Poesie bengálského modernismu*. Specializuje se na genderovou analýzu literatury, zejména z perspektivy postkoloniálních studií (např. *Konstruování genderu v asijských literaturách*, 2005, editorka a spoluautorka), a na genderovou analýzu náboženských kultur (*Obrazy ženství v náboženských kulturách*, 2008, editorka a spoluautorka). V zahraničí dosud publikovala především v Indické republice, dále v USA, Holandsku, Polsku a na Slovensku. Je členkou Obce překladatelů, překládá z bengálštiny (v r. 1988 obdržela 2. cenu v překladatelské soutěži Jiřího Levého) a z angličtiny. Habilitační práce *Archetypy femininity v moderní bengálské literatuře a kultuře* se připravuje pro tisk.

Mgr. Pavla Paclíková

Pracuje jako interní překladatelka pro českou pobočku významné mezinárodní společnosti. Absolvovala anglický a německý jazyk pro hospodářskou sféru na Jihočeské univerzitě v Českých Budějovicích a magisterské studium oboru anglický jazyk a literatura na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně. Při psaní kapitoly čerpala podněty z vlastní odborné praxe a ze své diplomové práce *Genderově korektní jazyk na univerzitách ve vybraných anglicky a německy mluvících zemích – srovnávací výzkum*, která byla nominována na Cenu děkana za rok 2005.

Dr. Jana Valdrová, Ph.D.

Působí jako germanistka a genderová lingvistka na Jihočeské univerzitě v Českých Budějovicích, přednáší v České republice a v zahraničí; je autorkou řady publikací v oboru genderová lingvistika a genderově citlivá pedagogika. O genderově vyváženém vyjadřování vedla seminář pro českou překladatelskou obec při Evropském parlamentu. Její disertační práce *Kontrastivní genderová lingvistika – téma zviditelnění ženy v současném německém a českém jazyce* z roku 1998 byla vůbec první českou prací v této oblasti. Nyní připravuje do tisku 430stránkové pojednání *Jazyk a sociální status* o jazyce českého veřejného prostoru z hlediska genderu.

Jazykové korektury: Monika Horáková, 2010.